

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Diplomová práce

Bc. Una Sauka

Delikvence mládeže v České republice:

Perspektiva sociálního učení

Juvenile Delinquency in the Czech Republic:

A Social Learning Perspective

Praha 2024

Vedoucí práce: Mgr. Zuzana Podaná, PhD.

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé diplomové práce, Mgr. Zuzaně Podané, PhD., za veškerý čas a podporu, kterou mi věnovala při zpracování této práce.

Dále bych ráda poděkovala projektu Specifického vysokoškolského výzkumu ADAKIN a programu Cooperatio, řešených na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, za finanční podporu při realizaci výzkumu ISR4-4, jehož data v diplomové práci využívám.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím pouze uvedených pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů. Dále prohlašuji, že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. května 2024

Bc. Una Sauka

Abstrakt

Diplomová práce se zaměřuje na testování teorie sociálního učení Ronalda L. Akerse na vzorku české mládeže. Za tímto účelem jsou využita česká data z výzkumného projektu International Self-Report Delinquency Study 4, na jehož realizaci jsem se podílela. Teorie je testovaná na konkrétním delikventním činu, kterým je krádež. Hlavním východiskem práce je teorie sociálního učení, která navazuje a rozvíjí teorii diferenciální asociace. První část práce je věnována zejména představení těchto východisek. Následuje část metodologická, kde je prostor věnován jednak specifikaci výzkumného projektu, ze kterého čerpáme data pro analýzu, dále pak formulaci hypotéz, které jsou testovány. V analytické části se přesouváme k samotnému testování teorie, přičemž nejprve jsou promítnuty bivariační vztahy mezi proměnnými, následně pak vícerozměrné analýzy. Výsledky analýz naznačují platnost teorie sociálního učení v kontextu krádeže na vzorku české mládeže.

Klíčová slova

delikvence mládeže; teorie sociálního učení; International Self-Report Delinquency Study

Abstract

The diploma thesis focuses on testing the social learning theory (Roland L. Akers) on a sample of Czech youth. For this purpose, Czech data from the International Self-Report Delinquency Study 4, in the implementation of which I participated, are used. The theory is tested on a specific delinquent act, which is theft. The main theories of the work is the theory of social learning, which is build on and develops the theory of differential association. The first part of the work is mainly devoted to the presentation of these starting points. The methodological part follows, where space is devoted to the specification of the research project, from which we draw data for analysis, and then to the formulation of the hypotheses that are tested. In the analytical part, we move to the actual testing of the theory, where bivariate relationships between variables are first projected, followed by multivariate analyses. The results of the analyzes indicate the validity of the social learning theory in the context of theft on a sample of Czech youth.

Key words

juvenile delinquency; social learning theory; International Self-Report Delinquency Study

OBSAH

ÚVOD	7
1. TEORETICKÁ ČÁST	9
1.1 Vymezení základních pojmů	9
1.2 Východiska práce.....	10
1.2.1 Teorie diferenciální asociace	10
1.2.2 Teorie sociálního učení	14
1.3 Empirická podpora teorie sociálního učení	20
2. METODOLOGIE	23
2.1 Metoda self-report.....	23
2.2 Výzkum International Self-Report Delinquency Study 4.....	25
2.2.1 Specifikace výzkumného projektu.....	25
2.2.2 Základní charakteristika výběrového souboru	27
2.3 Vymezení hypotéz pro analýzu.....	28
3. ANALYTICKÁ ČÁST	32
3.1 Přehled proměnných a (bivariační) vztahy mezi nimi	32
3.2 Vícerozměrná analýza dat – Testování modelu teorie sociálního učení.....	41
DISKUZE	51
ZÁVĚR	55
Použitá literatura	57
Příloha: Použité položky z ISRD-4	60

ÚVOD

Navzdory velkému množství výzkumných studií věnujících se problematice delikvence mládeže toto téma stále přetrvává v akademické diskuzi a vědeckém zájmu mnoha odborníků. Identifikace a porozumění faktorům, které přispívají k delikvenci mladistvých, může mít významné důsledky pro intervenční a preventivní strategie. Konkrétně sociální prostředí se ukázalo být významným činitelem kriminality jedince, zejména pak v období dospívání. Dospívající jedinci jsou více náchylní k tlaku svého okolí, prochází si procesem osvojování hodnot a utváření své identity a sociálních vazeb. Není proto divu, že právě v období dospívání se jedinci častěji dopouští delikventních činů, zatímco v dospělosti výskyt delikvence spíše klesá (Válková, Kuchta, a Hulmáková, 2019).

Napříč vědními disciplínami existuje mnoho teoretických konceptů, které se týkají této problematiky a skrze které je možné fenoménu delikvence mládeže lépe porozumět. V této diplomové práci se nicméně zaměříme na jednu konkrétní kriminologickou teorii, kterou je teorie sociálního učení. Tato teorie disponuje cennými poznatky o tom, jak se delikventní chování osvojuje a udržuje právě v tomto období života a ukazuje se tak být relevantní pro studium a porozumění delikvence mládeže.

Teorie sociálního učení zdůrazňuje roli učení a sociálních interakcí při formování chování jedince. Nabízí přitom ale komplexní rámec, který bere v úvahu roli environmentálních, sociálních a psychologických faktorů. Nezabývá se pouze osvojením si delikventního chování prostřednictvím pozorování, ale zdůrazňuje zejména význam následného posilování daného chování. V oblasti kriminologie se specifickou aplikací teorie sociálního učení přichází E. Sutherland, jedná se o tzv. teorii diferenciální asociace. Později jej doplňuje a rozvíjí R. L. Akers a R. Burgess, kteří ve své teorii přibližují mechanismus, skrze který se jedinci učí delikventnímu chování (Burgess a Akers, 1966). Následně pak danou teorii detailněji rozpracovává již sám R. L. Akers, který jí také dává v roce 1973 ve své práci *Deviant behavior: A Social Learning Approach* finální název „Teorie sociálního učení“ (Akers, 2009). V rámci kriminologie se testování Teorie sociálního učení věnovala již řada autorů, nicméně nejčastěji v kontextu užívání návykových látek. Podle Akerse a kol. (1979) ale empirické výsledky naznačují prediktivní potenciál teorie i v kontextu jiných forem deviantního chování, což si klademe v této práci za cíl zjistit. Zaměříme se konkrétně na jeden delikventní čin, kterým je krádež.

Primárním cílem této diplomové práce je tedy empiricky otestovat současnou relevanci a prediktivní schopnost modelu vycházejícího z teorie sociálního učení ve vztahu k páchání krádeže českou mládeží. Práce tak umožní přispět do akademické diskuse v kriminologii poskytnutím empirických poznatků o účinnosti teorie sociálního učení při vysvětlování delikvence mladistvých.

Za účelem výzkumu budou využita data z mezinárodního self-reportového výzkumu delikvence a viktimizace mládeže ISRD, konkrétně jeho čtvrté vlny, na jejímž sběru jsem díky podpoře SVV-ADAKIN měla možnost v roce 2023 spolupracovat.

V první části práce blíže představíme vybranou kriminologickou teorii, kterou budeme v práci testovat, tedy teorii sociálního učení. Vzhledem k tomu, že tato teorie přímo navazuje na teorii diferenciální asociace od E. Sutherlanda, bude prostor věnován i této teorii. V závěru první části se podíváme na dosavadní studie věnující se testování teorie sociálního učení a shrneme si jejich poznatky a výsledky.

Druhá, metodologická část práce, bude věnována způsobu získávání dat, konkrétně metodě self-report, a výzkumu, který bude využit pro účely této diplomové práce. Nejprve tedy představíme obecně metodu self-reportu jakožto jeden z možných zdrojů dat o delikvenci mládeže. Poté představíme mezinárodní výzkum delikvence a viktimizace mládeže (ISRD-4), z něhož budeme využívat data pro analýzu. V této části práce dále vymezíme hypotézy vycházející z teorie sociálního učení, které budeme testovat.

Poslední část práce představuje část analytickou, která bude věnovaná hlavnímu cíli práce, tedy empirickému testování konkrétní kriminologické teorie – teorie sociálního učení. Nejprve se podíváme na dvourozměrné analýzy, poté přistoupíme k vícerozměrné analýze, konkrétně logistické regresi. Tato část bude následně obsahovat zejména výsledky vícerozměrných analýz a jejich interpretace. V závěru práce přistoupíme také k diskuzi a celkovému zhodnocení této práce.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1 Vymezení základních pojmů

Vzhledem k tomu, že se práce specializuje na delikvenci konkrétní věkové skupiny, kterou je mládež, je potřeba si tento pojem upřesnit. V této práci budeme pracovat s pojetím mládeže podle Válkové a kol. (2019), kdy mládeží se rozumí neploleté osoby, tedy jedinci mladší 18 let. Z výzkumu ISRD-4 zahrneme respondenty ve věku cca 13-17 let, tedy pod pojmem mládež budeme ve veškerých analýzách a jejich interpretacích rozumět toto rozpětí věkových kategorií.

Pojem delikvence může být interpretován také více způsoby. Jednak jej můžeme chápat jako synonymum pojmu kriminalita mládeže, tedy fakt, že se trestného činu dopustí jedinec, který nedovršil 18 let, či činu jinak trestného v případě, že skutek, který naplňuje všechny znaky trestného činu, spáchá osoba mladší 15 let (Fischer a Škoda, 2009). Pod pojem delikvence lze u mládeže ale zařadit i jednání, které nedosahuje takového stupně společenské nebezpečnosti či škodlivosti, a není tak trestným činem, tedy oproti kriminalitě není vymezeno platným trestním zákoníkem. Příkladem méně závažných činů může být např. záškoláctví, užívání alkoholu, drog nebo kouření (Válková a kol., 2019). Tyto společensky nepřijatelné a rizikové činy u mládeže nazýváme tzv. statusové delikty. Ve výzkumu ISRD bývá zkoumána široká škála deliktů, mezi nimiž se vyskytuje např. i záškoláctví či užívání drog. V této práci se nicméně zaměříme na konkrétní delikt, který je za určitých podmínek možné označit za trestný čin či čin jinak trestný (v závislosti na věku pachatele), a tím je krádež. Tento konkrétní delikt byl zvolen vzhledem k cílům práce a možnostem dat, které budeme v této práci využívat. Je proto nutné upřesnit, že krádež je považována za trestný čin, je-li hodnota odcizené věci vyšší než 10 000 Kč. V případě, že jedinec odcizí věc za menší částku, než je výše uvedená, jedná se o přešupek.

1.2 Východiska práce

V této části si představíme kriminologickou teorii, která je stěžejním východiskem práce. Jedná se o Teorii sociálního učení, původně koncipovanou R. L. Akersem a R. Burgessem (později se jí věnoval zejména R. L. Akers). Jak bylo řečeno již v úvodu, jejich teorie přímo navazuje a vychází z teorie diferencíální asociace od E. Sutherlanda, tudíž nejprve zde bude věnován prostor této teorii. Podle Akerse (2009) by výzkumníci neměli testovat ani jednu z těchto dvou teorií bez přihlídnutí k existenci té druhé. Teorie diferencíální asociace totiž prošla od svých počátků několika významnými revizemi, z nichž nejznámější je právě ta vytvořená R. L. Akersem a R. Burgessem. Zároveň teorie sociálního učení by neexistovala bez teorie diferencíální asociace, jelikož je na ní postavena a hlavním záměrem bylo její prohloubení.

1.2.1 Teorie diferencíální asociace

Edwin Sutherland je bezesporu jednou z nejvýznamnějších postav kriminologie dvacátého století. V této oblasti je znám mimo jiné jako průkopník sociologických studií týkajících se zločinu bílých límečků (Sutherland, 1983). Nejvíce se nicméně proslavil svojí teorií diferencíální asociace. Již před samotným vznikem této konkrétní teorie zdůrazňoval, že učení, interakce a komunikace jsou procesy, kolem kterých by se bezesporu měla rozvíjet teorie kriminálního chování (Schuessler, 1973). Jeho myšlenky postupně vyústily v samotný vznik teorie diferencíální asociace, která byla poprvé publikovaná ve třetím vydání *Principles of Criminology* v roce 1939. V průběhu let teorie procházela jistými revizemi, přičemž její konečná verze byla zahrnuta v Sutherlandově kriminologické učebnici z roku 1947 (Sutherland, 1947).

Podle teorie diferencíální asociace, jak uvádí Sutherland a kol. (1992), se člověk učí kriminálnímu chování v procesu symbolické interakce s ostatními, zejména v rámci primárních skupin, kde jedinec přejímá jak kriminální, tak anti-kriminální vzorce chování. Proces učení se kriminálnímu chování zahrnuje jak praktické techniky a dovednosti, které jsou pro páchání trestné činnosti nezbytné, tak postoje, racionalizace a motivy podporující či odmítající právní normy, přičemž „konkrétní povaha motivů a postojů vyplývá z definic právního řádu jako příznivého nebo nepříznivého ve vztahu ke kriminálnímu chování“ (Sutherland a kol., 1992, s.89).

Nakonec je to ale právě poměr naučených kriminálních a anti-kriminálních definic, který podle Sutherlanda a kol. (1992) určuje, zda jedinec bude spíše dodržovat právní řád, či se od něj bude odchylovat. Pokud u jedince převyšují definice podporující dodržování zákona, jedinec se k

trestné činnosti neuchýlí. Pokud jedinec disponuje zejména definicemi kriminálními, nastává u něj větší pravděpodobnost, že se trestného činu dopustí. Poměr mezi definicemi, které si jedinec osvojil, je založen na frekvenci, trvání, prioritě a intenzitě, s jakou je vystaven kriminálním nebo anti-kriminálním definicím (Akers, 2009). Znamená to tedy, že větší vliv budou mít ty asociace (potažmo definice), které se v životě jedince vyskytly dříve (priorita), trvají déle či zabírají větší množství času (trvání), vyskytují se častěji (frekvence) a týkají se těch, s nimiž má jedinec významnější nebo bližší vztah (intenzita) (Pratt a kol., 2010). Pro přesné zkoumání kriminálního chování by to znamenalo tyto modality zaznamenat v kvantitativní podobě pro dosažení potřebného poměru. Vytvoření a aplikování takového vzorce v praxi by bylo nicméně velmi obtížné (Akers, 2009).

Podle teorie diferenciální asociace se tedy jedinec dopustí kriminálního chování v případě, kdy je vystaven definicím příznivým pro porušování zákona a zároveň je relativně izolován od definic, které dodržování zákona podporují (Akers, 2009). Finální verzi této teorie Sutherland propojuje s celkem devíti propozicemi v následujícím znění:

1. „Kriminální chování je naučené.“
2. „Kriminálnímu chování se jedinec učí v interakci s jinými lidmi v rámci procesu komunikace.“
3. „Zásadní část učení se kriminálnímu chování se odehrává v intimních sociálních skupinách.“
4. „Proces učení se kriminálnímu chování zahrnuje a) techniky pro páčání trestných činů, které jsou někdy velmi složité, někdy velmi jednoduché; b) specifické motivy, racionalizace a postoje.“
5. „Konkrétní povaha motivů a postojů vyplývá z definic právního řádu jako příznivého nebo nepříznivého ve vztahu ke kriminálnímu chování.“
6. „Jedinec se stává delikventním v důsledku převahy definic příznivých pro porušení zákona nad definicemi nepříznivými.“
7. „Diferenciální asociace se liší podle frekvence, trvání v čase, priority a intenzity.“
8. „Proces učení se kriminálnímu chování zahrnuje všechny mechanismy, se kterými se setkáváme v jakémkoliv jiném učení.“

9. „Ačkoliv je kriminální chování výrazem obecných potřeb a hodnot, není jimi vysvětlitelné, jelikož nekriminální chování je výrazem stejných potřeb a hodnot.“ (Sutherland a kol., 1992, s. 88-90).

Po Sutherlandově smrti byl jedním z největších zastánců teorie diferenciální asociace Donald R. Cressey, který částečně revidoval dílo *Principles of Criminology*, se snahou teorií více vyjasnit a aplikovat na různé oblasti kriminologie (viz Akers a Matsueda, 1989). Ve všech revizích původního díla však Cressey ponechal původních devět propozic teorie netknutých. Ačkoliv si sám byl vědom nedostatků teorie a často diskutoval její určité limity s tvrzením, že revize a rozvinutí teorie je potřebné, rozhodl se zachovat její původní podobu. Cressey (1960) také provedl vyčerpávající přehled kritiky Sutherlandovy teorie a významně se podílel na její obhajobě. Podle něj byla totiž většina kritiky pouhou dezinterpretací či nepochopením základním kamenům teorie. Nejčastěji kritici teorie poukazovali na skutečnost, že ne každý, kdo měl kontakt s kriminálním jedincem, se jím také stal, a že dokonce i v lokalitách s vysokou mírou kriminality se většina lidí nedopouští trestné činnosti. Podle Cresseyho zde dochází k nepochopení teorie, která je založena na poměru kriminální a anti-kriminálních asociací a pouhý kontakt s kriminálním jedincem, a tedy i definicemi, nemusí nutně vyústit v porušení zákona.

Dalším častým tématem diskuze je otázka kauzality v souvislosti delikventních vrstevníků a delikvence jedince. Zatímco asociace s rodinou téměř vždy předchází delikvenci, u vrstevníků se jedinec může rozhodnout, s kým se ne/bude stýkat a dojde tak např. k inklinaci k delikventním kamarádům z důvodu individuální delikvence. Bez ohledu na sekvenci událostí a na úroveň delikventního zapojení jednotlivce, se podle Akerse (2009) frekvence a závažnost delikvence jedince zvýší poté, co deviantní asociace začnou, a sníží ve chvíli, kdy se asociace přeruší či omezí. Můžeme tedy říct, že bez ohledu na časové uspořádání bude mít asociace s delikventními vrstevníky kauzální účinek na delikventní chování jedince (stejně jako jeho činy budou mít vliv na jeho vrstevníky) (Akers, 2009). Tvrzení kritiků, že delikventní chování může předcházet kontaktu s delikventními vrstevníky, tedy není v rozporu s teorií. Teorii by zpochybnila empirická výsledky, které by prokázaly, že úroveň kriminálního chování jedince předcházející asociaci s delikventními vrstevníky zůstala stejná nebo se po asociaci spíše snížila, než zvýšila. Dosavadní výzkumy ale nic takového nenaznačují (Akers, 2009). Warr (1993) dokonce na základě velkého množství výzkumných studií ukazuje, že častěji kontakt s delikventními vrstevníky předchází rozvoji kriminálního chování jedince. Podle Akerse (2009)

zároveň Sutherland nikdy netvrdil, že delikvence jedince nemá žádný vliv na asociace s delikventními vrstevníky.

Kritici teorie diferenciální asociace podle Akerse (2009) dále často vytýkají, že teorie nebere dostatečně v úvahu osobnostní či psychologické faktory. Proměnné týkající se těchto faktorů nicméně nemají na základě dosavadních výzkumů silnější vztah ke kriminálnímu chování než diferenciální asociace. Psychologické a osobnostní faktory samy o sobě se dokonce neukázaly být významné ani ve vztahu k asociacím jedince (Akers, 2009). V tomto kontextu Sutherland a kol. (1992) uvádí, že teorie diferenciální asociace vysvětluje, proč se dva jedinci se stejnými osobnostními rysy mohou lišit v uchýlení se k páčání trestné činnosti. I přes to se ale někteří odborníci rozhodli teorii v tomto směru revidovat. Příkladem může být např. teorie diferenciální identifikace od Daniela Glasera (1956), podle které není asociace s převážně kriminálními jedinci dostatečná k páčání trestné činnosti. Rozhodujícím faktorem je podle něj ztotožnění se s kriminální či anti-kriminální osobou, která může být jak reálná, tak imaginární.

Podle Akerse (2009) nicméně Donald R. Cressey upozornil na dva relevantní nedostatky Sutherlandovy teorie. Prvním byla obtížnost operacionalizovat některé koncepty teorie tak, aby je bylo možné empiricky testovat. Nejvíce se tato obava týkala zjišťování poměru kriminálních a anti-kriminálních definic, které by vyžadovalo rekonstrukci či přímé pozorování všech kriminálních i anti-kriminálních kontaktů jedince. Druhým nedostatkem Sutherlandovy teorie byl podle Cresseyho nedostatečně specifikovaný mechanismus či proces učení se kriminálnímu chování (Akers, 2009). Právě tomuto nedostatku se detailněji věnovali R. L. Akers a R. Burgess v rámci jejich *Differential association-reinforcement theory* (později „teorie sociálního učení“), která tvoří základní východisko této práce.

Sutherlandovu teorii diferenciální asociace rozvinuli a obohatili také Sykes a Matza (1957), kteří blíže specifikovali, co si mimo jiné můžeme představit pod definicemi příznivými pro porušení zákona. Tito autoři přichází s tzv. „technikami neutralizace“, které jedinci pomáhají neutralizovat anti-kriminální definice a ospravedlnit páčání trestné činnosti. Tyto neutralizační techniky přitom nejsou v přímém rozporu s anti-kriminálními postoji či definicemi a nevyžadují úplné odmítnutí anti-kriminálních hodnot. Uplatňováním těchto technik jedinec totiž nenahlíží delikvenci jako správnou, ale vnímá jí jako přijatelnou za určitých podmínek či v určitém kontextu. Hlavní formy, kterých neutralizační techniky nabývají, jsou „popření odpovědnosti“, „popření újmy“, „popření oběti“, „odsouzení odsuzujících“ a „odvolání se k vyšší loajalitě“.

1. 2. 2 Teorie sociálního učení

Robert L. Burgess a R. Akers přichází se svou teorií sociálního učení v kontextu kriminálního chování v roce 1965, s původním názvem „Differential association-reinforcement theory“ (Burgess a Akers, 1966). Ačkoliv byl termín „sociální učení“ v původním textu Akerse a Burgesse použit spíše okrajově, R. Akers se později rozhodl přejít k tomuto názvu, který poprvé oficiálně použil v prvním vydání *Deviant Behavior: A Social Learning Approach* (1973).

Sutherland ve své teorii diferenciální asociace zdůrazňuje, že kriminálnímu chování se jedinec učí stejným procesem a zahrnuje všechny stejné mechanismy jako existuje v rámci učení se chování konformnímu (Sutherland a kol., 1992). Sám nicméně nevěnoval bližší pozornost tomu, co přesně tyto procesy nebo mechanismy učení představují. Svoji teorii diferenciální asociace zaměřil zejména na definice příznivé a nepříznivé pro páčání trestné činnosti.

Sociální psycholog R. L. Burgess byl přesvědčen, že propojení sociologie s psychologickým behaviorismem může mít v rámci kriminologie pozitivní přínos (Akers, 2009). Relevanci tohoto přínosu konstatoval s R. Akersem již ve 40. letech 20. století, kdy se zároveň rozvíjela operantní psychologie. Oba autoři byli toho názoru, že Sutherlandova základní myšlenka učení se chování prostřednictvím asociace/interakce s ostatními v sociálním prostředí je zcela kompatibilní se základním principem operantní teorie, tedy že chování jednotlivce je utvářeno interakcí s prostředím, ať už sociálním nebo nesociálním. R. L. Burgess a R. Akers se proto rozhodli navázat na Sutherlandovu teorii, jež rozvíjí a propojuje s principy behaviorální psychologie, která klade důraz na možnost posílení či oslabení chování skrze důsledky daného chování (Akers, 2009).

Žádná z revizí Sutherlandovy teorie diferenciální asociace nenabídla dostatečné porozumění mechanismu procesu sociálního učení se kriminálnímu či delikventnímu chování. S cílem zlepšit konceptualizaci a testovatelnost teorie, se Akers s Burgessem (1966) rozhodli pro revizi teorie diferenciální asociace pomocí principů operantního podmiňování, identifikované především B. F. Skinnerem a jeho kolegy. Za tímto účelem Akers a Burgess provedli revizi všech devíti Sutherlandových propozic, které vyústily v sedm následujících východisek.

Na základě prvního východiska se jedinec učí kriminálnímu chování podle zásad platných pro operantní podmiňování (Akers a Burgess, 1966). Autoři ve svém díle zmiňují dva odlišné typy chování. Jedním z nich je takzvané chování reflexivní, které je vázané na podněty, které ho vyvolávají. V tomto případě se jedná o chování, které je úzce spojeno s autonomním systémem.

Při procesu učení se kriminálnímu chování je ale podle autorů klíčový druhý typ chování, kterým je chování operantní související s centrálním nervovým systémem. Právě toto chování je závislé na minulých a současných reakcích okolí. Skrze reakce neboli přísun či odebrání podnětu jsme schopni ovlivňovat frekvenci a pravděpodobnost výskytu tohoto chování v budoucnu. Akers a Burgess (1966) označuje proces operantního posilování za nejdůležitější proces, skrze který si jedinec osvojuje a udržuje chování.

Druhé východisko Akers a Burgess (1966) zdůrazňuje, že kriminálnímu či delikventnímu chování se jedinec učí jak v sociálních, tak i nesociálních situacích. Zatímco Sutherlandova teorie diferenciální asociace omezovala učení se kriminálnímu chování na interakci s jinými jedinci, Akers a Burgess přikládají význam také nesociálním situacím. Autoři nicméně nepopírají, že se sociálním učením se setkáváme častěji a hraje v procesu učení nejvýznamnější roli.

Třetím východiskem Akers a Burgess (1966) dochází k závěru, že hlavním zdrojem učení se kriminálnímu chování jsou primární skupiny. Osvojování si kriminálního chování probíhá tedy nejprve v rodinném prostředí, přičemž v průběhu dospívání nabývají významnou roli také vrstevnické skupiny. Autoři dále zmiňují možný vliv referenčních skupin, popřípadě masmédií.

Akers a Burgess (1966) dále v rámci čtvrtého východiska vysvětlují, že učení se kriminálnímu chování může zahrnovat jak specifické techniky potřebné pro páčání trestné činnosti (např. padělání peněz), ale také techniky, kterým se jedinec může naučit během konformních či neutrálních situací (např. při řízení auta). Dále poukazují na význam postojů a racionalizací, jimiž jedinec ospravedlňuje své chování. V tomto kontextu Akers a Burgess (1966) zmiňují právě techniky neutralizace od Sykese a Matzy (1957), které vnímají jako formu útěku či vyhnutí se trestu, ať už od sebe samotných či ze strany společnosti. Čtvrtým východiskem nakonec autoři shrnují, že proces učení se kriminálnímu chování, který zahrnuje jak potřebné techniky pro kriminální chování, tak postoje a racionalizace, vychází z účinných a dostupných „posilovačů“ a existujících podmínek posilování.

Dalším, pátým východiskem teorie sociálního učení Akers a Burgess (1966) naznačují, že to, jakému typu chování se jedinec učí (anti/kriminálnímu) a frekvence výskytu tohoto chování závisí nejen na dostupných a účinných „posilovačích“, ale také na normách, na základě kterých se dané posilovače uplatňují.

Na základě šestého východiska lze shrnout, že jedinec se dopouští nejčastěji takového chování, které je nejvíce posilováno a které nenese nepříjemné důsledky. Pokud tedy není posilováno konformní chování více než kriminální, bude k němu docházet s menší pravděpodobností. Kriminální i nekriminální chování jedince je přitom výsledkem osvojených norem, které jsou buď příznivé nebo nepříznivé pro porušování zákona. To, jakým formám se jedinec naučí závisí na tom, jaké chování je více posilováno (Akers a Burgess, 1966).

Posledním východiskem Akers a Burgess (1966) konstatují, že při odhadování síly kriminálního chování musíme brát v potaz tři aspekty. Prvním z nich je množství posílení, kdy větší množství znamená vyšší míru odezvy. Dalším aspektem je frekvence posílení, které se týká počtu posílení za určité časové období, přičemž čím je kratší doba mezi posílením, tím je vyšší míra odezvy. Třetím aspektem je pravděpodobnost posílení. Síla kriminálního chování tedy roste s klesajícím časovým intervalem posílení, s rostoucí množstvím posílení a s rostoucí pravděpodobností posílení.

Ačkoliv k jedné z nejvýznamnějších revizí Sutherlandovy teorie diferenciální asociace došli R. Akers a R. L. Burgess společně, teorii sociálního učení se později rozhodl zabývat zejména R. Akers. R. Akers navrhnul Teorii sociálního učení dokonce jako obecnou teorii kriminality a delikvence, která je aplikovatelná na všechny typy kriminálního chování (od méně po více závažné formy trestné činnosti). Teorie dle něj zároveň vysvětluje jak započetí kriminální kariéry, tak pokračování v ní i desistenci (Akers, 2009).

Podle Akerse a kol. (1979) teorie sociálního učení zdůrazňuje celkem čtyři základní koncepty – **diferenciální asociace**, **diferenciální posilování**, **imitace** a **definice**. Základní myšlenka teorie zní následovně:

„Pravděpodobnost, že se osoba zapojí do kriminálního a deviantního chování, se zvyšuje a pravděpodobnost, že se přizpůsobí normě, se snižuje, když se sdružuje s ostatními, kteří páchají trestnou činností a zastávají definice pro ni příznivé (diferenční asociace), osobně nebo symbolicky jsou relativně více vystaveni významným kriminálním/deviantním modelům (imitace), definují je jako žádoucí nebo oprávněné v situaci diskriminující chování (definice) a v minulosti obdrželi a očekávají v současné nebo budoucí situaci relativně větší odměnu než trest za toto chování (diferenční posílení).“ (Akers, 2009, s.50)

Nejprve nastává **diferenciální asociace**, která se týká interakce s ostatními jedinci či skupinami, které poskytují sociální prostředí, ve kterém dochází k vystavení definicím, napodobování modelů a sociálnímu posilování kriminálního chování (Akers a kol., 1979). Diferenciální asociace se může týkat jak skupin primárních (přátelé, rodina), tak sekundárních (kolegové,..), s nimiž jedinec přichází do komunikace a interakce. Nejčastěji se pozornost nicméně věnuje rodině či vrstevníkům jedince. Warr (2002) dokonce tvrdí, že není lepší prediktor delikvence jedince než počet jeho delikventních přátel. Důraz na kamarády či vrstevníky v kontextu delikvence se vyskytuje napříč kriminologickými teoriemi, přičemž podle Akerse (2009) je tento důraz v rámci teorie sociálního učení nejsilnější. Ostatní autoři totiž vliv kamarádů v rámci svých teorií spíše bagatelizují či ho považují za nepřímý. Např. Hirschiho teorie sociálních vazeb (1969) vidí vazby mimo jiné k vrstevníkům jako podstatný (protektivní) faktor bez ohledu na to, zda se jedná o delikventní či nedelikventní vrstevníky. Dále Gottfredson a Hirschi (1990), autoři teorie sebekontroly, zastávají názor, že učení se delikventnímu chování neprobíhá ve vrstevnické skupině a že chování, postoje ani reakce vrstevníků nehrají při snaze porozumět výskytu delikvence roli. Klíčovým prvkem dané teorie je sebekontrola, která je podle Gottfredsona a Hirschiho (1990) výsledkem procesu socializace v dětství. Ačkoliv se tedy autoři teorie sebekontroly a teorie sociálního učení v určitých aspektech rozcházejí, zdá se, že socializaci, resp. proces sociálního učení jakožto základní prvek či mechanismus můžeme v určitém smyslu nalézat v obou teoriích.

Definice, stejně jako v Sutherlandově teorii, představují postoje, přesvědčení či racionalizace, které definují, co je a není vhodné. Kriminální definice tedy zjednodušují jedinci páčání trestné činnosti. Zároveň také umožňují vnímat kriminální chování jako správné a ospravedlnitelné (Akers, 2009). Definice jsou podstatným prvkem také proto, že fungují jako diskriminační stimul, díky kterému jedinec vnímá určité chování jako „odměny hodné“ či „trestu hodné“. Podle Akerse (2009) mohou být definice jak negativní (anti-kriminální) a pozitivní (definující kriminální chování jako žádoucí), tak neutralizující (definující zločin jako přípustný za určitých podmínek). Jedinec se těmito definicím učí v rámci diferenciálních asociací prostřednictvím posilování (Akers, 2009).

Diferenciální posilování se týká rovnováhy očekávaných nebo skutečných odměn a trestů, které jsou důsledky daného chování. Zda se jedinec ne/dopustí trestného činu a zda v tom bude v budoucnu pokračovat, závisí podle Akerse (2009) na rovnováze minulých, současných a očekávaných budoucích odměn a trestů za jeho činy. Odměny i tresty (posilování i trestání) se liší podle hodnoty, frekvence a pravděpodobnosti. Čím vyšší je hodnota nebo množství odměn,

čím častěji je kriminální chování odměňováno a čím vyšší je pravděpodobnost, že kriminální chování bude odměněno (ve srovnání s alternativním chováním), tím větší je pravděpodobnost, že se jedinec dopustí kriminálního chování a bude ho opakovat (Akers, 2009). Tzv. „reinforcers“ aneb „posilovači“ mohou být jak sociální, tak nesociální (např. psychické či fyzické účinky drog a alkoholu). Teorie nicméně předpokládá, že významnější roli hrají posilovači sociální, které představují zejména již zmiňované primární skupiny (Akers, 2009).

Pravděpodobnost, že trestný čin bude spáchán nebo opakován, se zvyšuje prostřednictvím posilování chování skrze odměny (např. ocenění, respekt, peníze, zvýšení postavení či dostavení příjemných pocitů) - toto je proces pozitivního posilování. Pravděpodobnost, že se jedinec dopustí kriminálního chování, se také zvyšuje v případě, kdy dané chování umožní jedinci se vyhnout averzním nebo nepříjemným následkům - negativní posílení. Kriminální chování je naopak potlačováno trestem, který může být přímý (pozitivní), kdy nepříjemné důsledky jsou spojené s daným chováním, nebo nepřímý (negativní), kdy důsledkem chování je odebrání odměny. Pojmy pozitivní a negativní znamenají, že po chování následuje přidání nebo odstranění jednoho nebo více podnětů (Burgess a Akers, 1966). Warr (2002) ve své práci identifikoval řadu možných mechanismů vlivu vrstevníků, přičemž některé z nich lze propojit s teorií sociálního učení. Např. strach z výsměchu může působit jako negativní posílení, kdy ve snaze vyhnout se nepříjemným pocitům se jedinec uchýlí k něčemu, co považuje za nesprávné nebo k čemu by se sám neuchýlil. Pozitivním posílením může být např. snaha získat v rámci vrstevnické skupiny respekt či status.

Imitace představuje učení se danému chování pozorováním ostatních. Zda dojde napodobení chování ostatních je ovlivněno charakteristikami modelů, pozorovaným chováním a pozorovanými důsledky chování (Bandura, 1977). Imitace hraje roli zejména při osvojování si kriminálního chování, tedy stává se méně podstatným prvkem po prvotním spáchání trestného činu. Po započetí kriminální kariéry hraje roli zejména diferenciatní posilování kriminálního chování (Akers, 2009). Zatímco diferenciatní asociaci, definice a diferenciatní posilování lze poměrně dobře rozlišit pomocí empirického měření, u imitace to není tak jednoznačné. Zejména v případě, kdy využíváme self-reportové studie, se zdá být podle Akerse (2009) obtížné oddělit imitační procesy od těch asociálních.

První empirický test modelu teorie sociálního učení uskutečnil R. Akers se svými kolegy v tzv. The Boys Town Study, která se týkala užívání drog a alkoholu adolescenty (Akers a kol., 1979). V rámci studie se dotazovali více než 3 000 mladých lidí žijících ve 3 středozápadních státech USA s cílem otestovat prediktivní schopnost 4 hlavních konceptů teorie sociálního učení pro vysvětlení užívání marihuany a alkoholu mladistvými. Čtyři klíčové prvky teorie sociálního učení - diferenciální asociace, diferenciální posilování, definice a imitace vysvětlovaly celkem 68 % variability užívání marihuany a 55 % variability užívání alkoholu dospívajícími. Tato první studie potvrdila, že centrální koncepty teorie sociálního učení je možné měřit pomocí dotazníků a závěry výzkumu naznačily, že teorie by měla být uplatitelná i při snaze porozumět jiným formám kriminálního či delikventního chování (Akers a kol., 1979).

Podle Akerse a Jensena (2003) teorie sociálního učení disponuje oproti jiným známým kriminologickým teoriím (např. teorie sociální vazby a teorie sebekontroly) bezesporu nejsilnější empirickou podporou, vysvětluje vysoký podíl variability kriminálního chování a přebírá účinky proměnných odvozených ze zmíněných dvou jiných teorií. Teorie sociálního učení je podle nich navíc schopna vysvětlit kriminalitu a delikvenci napříč společnostmi a kulturami. Např. Solakoglu a Yuksek (2020) svým výzkumem dospívajících v Turecku ukázali, že teorie sociálního učení je významná i při zkoumání delikvence dospívajících nejen v západních společnostech. Také Kruis a kol. (2020) ve své metaanalýze došli k závěrům, že teorie sociálního učení vykazuje silnou empirickou podporu jak ve Spojených státech, tak Jižní Koreji či Kanadě. Teorie sociálního učení se zároveň ukázala být uplatitelná také při snaze porozumět recidivě mladistvých. Watt a kol. (2004) došli na základě existujících studií týkajících se recidivy mládeže k závěrům, že u jedinců s delikventními vrstevníky a prokriminálními postoji je větší pravděpodobnost recidivy než u jedinců, jejichž vrstevníci i postoje jsou konformní. Proměnné týkající se rodinného prostředí se však v porovnání s vrstevníky neukázaly být v kontextu predikce recidivy mládeže významné (Watt a kol., 2004).

1. 3 Empirická podpora teorie sociálního učení

V rámci této kapitoly se podíváme na výsledky některých dosavadních metaanalýz věnujících se testování a zhodnocení teorie sociálního učení.

Například Pratt a kol. (2010) ve své metaanalýze shrnují výsledky empirických studií zaměřených na testování teorie sociálního učení, které byly publikovány mezi lety 1974 a 2003. Celkem bylo zahrnuto 133 různých studií, přičemž hlavním cílem metaanalýzy bylo posoudit vliv klíčových konceptů teorie sociálního učení (diferenciální asociace, definice, diferenciální posilování a imitace) na delikventní a kriminální chování. Autoři v metaanalýze zároveň odhalují, které koncepty jsou ve studiích měřeny častěji, a které by si naopak zasloužili větší pozornost výzkumníků.

V rámci 133 vybraných studií došli Pratt. a kol (2010) celkem k 704 odhadům velikosti účinku čtyř základních prvků teorie sociálního učení. Většina studií přispěla k metaanalýze více než jedním odhadem velikosti účinku v závislosti na počtu měřených konceptů teorie sociálního učení a indikátorů použitých pro měření daného konceptu. Nejčastěji se ve studiích vyskytovaly indikátory spadající pod měření konceptu diferenciální asociace (385) a definic (143). Diferenciálnímu posilování a imitaci byla v rámci studií věnována menší empirická pozornost oproti zbylým dvěma prvkům teorie sociálního učení. Přesto se v rámci zahrnutých studií vyskytuje až 162 odhadů velikosti efektu zmíněných dvou konceptů (diferenciální posilování = 132, imitace = 30), které dokládají existenci vztahu k deviantnímu a kriminálnímu chování.

Výsledky metaanalýzy Pratta a kol. (2010) naznačují, že nejsilnějším prediktorem v rámci teorie sociálního učení je diferenciální asociace. Přesto ale v rámci konceptu diferenciální asociace nalezneme silnější a slabší indikátory. Jako nejvýznamnější se podle Pratt a kol. (2010) ukazuje chování vrstevníků, o něco slabší postoje vrstevníků a chování rodičů, a mezi nejslabší a často nesignifikantní indikátory patří postoje rodičů a chování ostatních. Druhým, jen o něco méně silným prediktorem oproti diferenciální asociaci, jsou podle této metaanalýzy definice. Jako třetí nejsilnější koncept vychází imitace, a nejslabším ze čtyř základních konceptů teorie je diferenciální posilování. Pratt a kol. (2010) upozorňují právě na tento slabý efekt u indikátorů měřících diferenciální posilování, které je podle Akersa klíčovým prvkem mechanismu učení se delikventnímu chování. Reakce vrstevníků, rodičů a ostatních se neukazují být významným prediktorem, jak bychom podle teorie sociálního učení očekávali. Na základě výsledků se tedy může zdát, že asociace s delikventními jedinci při snaze porozumět delikventnímu chování jedince nemusí nutně vyžadovat posilování takového chování. Podle McGloin a kol. (2007)

mohou delikventní vrstevníci spíše utvářet příležitosti pro páchání trestných činů, např. skrze snadnější přístup k drogám a alkoholu. Výsledky studií nenaznačující silný vliv diferenciálního posilování mohou být nicméně ovlivněny způsobem měření tohoto prvku teorie, který je častěji nepřímý než přímý. Pratt a kol. (2010) zároveň zmiňují že většina studií ani nezkoumá celý proces sociálního učení, jak ho popisuje Akers (2009). Výzkumníci do analýz obvykle zahrnují jeden nebo více ze čtyř základních konceptů teorie, přičemž sledují, jak souvisí s delikventním či kriminálním chováním. Podporu pro teorii sociálního učení pak výzkumníci přináší ve chvíli, kdy odhalí pozitivní vztah mezi jednotlivými prvky teorie a delikventním chováním, ačkoliv zachycení celého procesu sociálního učení může vyžadovat složitější analýzy.

Pratt a kol. (2010) zároveň zdůrazňují, že velikosti efektů, ke kterým vybrané studie při měření čtyř klíčových konceptů teorie sociálního učení dochází, se významně lišily podle použitých indikátorů či výzkumného designu. Jak již bylo zmíněno výše, např. postoje a chování kamarádů se ukazují být silnějším prediktorem než měření postojů a chování rodičů. Co se týče výzkumného designu, Pratt a kol. (2010) zmiňují, že např. při měření diferenciální asociace skrze postoje ostatních/druhých, jsou výsledky silnější, když se v modelu nevyskytují žádné proměnné vycházející z jiných kriminologických teorií, resp. netestují se v rámci modelu dvě konkurenční kriminologické teorie. Dále např. indikátory měřící postoje rodičů jsou slabší v průřezových výzkumných designech. Chování vrstevníků se podle autorů ukazuje mít nejvýznamnější roli při snaze porozumět zneužívání drog a alkoholu, a naopak slabší vliv v kontextu krádeží, násilné a majetkové trestné činnosti.

Také povaha výzkumného vzorku se ukázala být významným metodologickým aspektem. Například postoj rodičů se ukázal být slabším prediktorem ve vzorku respondentů založeném na výběru škol. Co se týče cílové populace, chování vrstevníků vykazovalo nejsilnější výsledky ve vzorku mladistvých a mladých dospělých. Naopak chování rodičů vycházelo ve vzorcích mladistvých slabé a nesignifikantní.

Další metaanalýzu představili Kruis a kol. (2020), kteří se zaměřili na testování teorie sociálního učení ve vztahu k užívání konkrétních typů návykových látek, jak legálních, tak nelegálních. Do metaanalýzy bylo zahrnuto celkem 83 studií publikovaných mezi lety 1974 a 2018. Kruis a kol. (2020) dochází ke stejnému nejsilnějšímu konceptu teorie, kterým je diferenciální asociace. V rámci tohoto konceptu je silnějším indikátorem opět chování a postoje vrstevníků oproti chování a postojům rodičů. I v případě užívání konkrétních návykových látek jsou to tedy vrstevníci, kteří mají na delikvenci jedince větší vliv (Kruis a kol., 2020). Toto

zjištěná je v souladu s Akersem a kol. (1979), kteří jako první testovali teorii sociálního učení, a to právě v kontextu návykových látek a alkoholu. Přátelé podle nich představují potenciální modely pro imitaci, zároveň poskytují sociální posílení a definice pro užívání návykových látek a alkoholu či abstinenci.

Druhým nejsilnějším konceptem teorie sociálního učení v metanaalýze Kruse a kol. (2020) jsou stejně jako u Pratta a kol. (2010) definice. Oproti Pratt a kol. (2010) se výsledky liší u diferenciálního posilování a imitace, kdy třetím nejsilnějším konceptem je právě diferenciální posilování, následované imitací. Odhady velikosti účinku byly zároveň u Kruse a kol. (2020), zaměřující se pouze na konkrétní návykové látky, pro všechny čtyři klíčové koncepty teorie téměř dvakrát větší než odhady zjištěné v metaanalýze Pratta a kol. (2010).

I zde vstupovaly do výsledků analyzovaných studií metodologické aspekty. Např. diferenciální asociace je nejsilnější v případě studií, které se zaměřovaly na dospělé (18+), poté na mladistvé, a nejméně významná (i když stále dost silná) se ukazuje být u studií se smíšeným vzorkem respondentů. Stejně tak tomu bylo v případě diferenciálního posílení. Kruse a kol. (2020) dále uvádí, že vyšší velikosti účinku se vyskytovaly v rámci studií s americkým vzorkem respondentů. Teorie sociálního učení tak může mít větší prediktivní schopnost v kontextu užívání návykových látek na území Spojených států než v jiných zemích.

Dále sám Akers a kol. (1979) v prvním testu teorie sociálního učení dochází k výsledkům, kdy každý prvek teorie sociálního učení, s výjimkou imitace, sám vysvětluje významnou část rozptylu v užívání alkoholu i marihuany. Imitace jakožto prvek, který je podle Akerse (2009) důležitou součástí mechanismu učení se delikventnímu či kriminálnímu chování, je považován za klíčový zejména při osvojování si takového chování. Diferenciální asociace, posilování a definice hrají naopak větší roli při udržování kriminálního chování. Vzhledem k tomu, že Akers a kol. (1979) zkoumají frekvenci užívání návykových látek, nižší predikční hodnoty u imitace nebyly pro autory překvapivé. Ačkoliv tedy imitace vychází v analýzách jako slabší prediktor, výsledky jejich studie přináší podporu pro teorii jako celek, jelikož naznačují vztah mezi imitací a užíváním návykových látek, a to včetně předpokládaného směru. Výsledky analýz Akerse a kol. (1979) zároveň ukazují, že i v případě absence nejsilnějšího prediktoru (diferenciální asociace) jsou zbývající proměnné schopny vysvětlit značnou část rozptylu v užívání alkoholu a marihuany.

2. METODOLOGIE

V této části práce si nejprve představíme metodu self-report, která je v kontextu kriminologických dat značně rozšířená. I přesto se potýká s určitými negativy či limity, které také zmíníme. Poté se přesuneme k výzkumnému projektu International Self-Report Delinquency Study, který si nejprve obecně představíme, poté blíže specifikujeme jeho čtvrtou vlnu, ze které budeme čerpat data pro naše analýzy. Na závěr bude prostor věnován formulaci hypotéz, které budou v analytické části práce testovány.

2.1 Metoda self-report

Zdrojů, ze kterých je možné čerpat informace o kriminalitě a trestných činech je více, přičemž jedním z nejznámějších jsou oficiální statistiky. Ačkoliv jsou oficiální statistiky obecně považovány za spolehlivý zdroj informací o trestné činnosti, mohou podceňovat její skutečný rozsah. Do statistik se totiž nedostanou neodhalené a nenahlášené trestné činy, které tvoří nemalou část spáchaných trestných činů. Odhalování trestných činů či přestupků policií je poměrně ojedinělé, spíše úspěšnost odhalení závisí na ochotě lidí trestné činy hlásit. Některé druhy trestné činnosti je zároveň těžké odhalit, jedná se např. o kriminalitu „bílých límečků“. Také nahlášení trestného činu obětí závisí na mnoha faktorech, jako je například závažnost trestného činu, důvěra v efektivitu policie či dřívější zkušenost s policií (Junger-Tas a Marshall, 1999). Značné množství trestných činů, které jsou na policii oznámeny nebo policií odhaleny, nejsou ani oficiálně zaznamenány, a tak se jako neregistrované do oficiálních statistik nedostanou (Thornberry a Krohn, 2000). Oficiální statistiky zároveň často postrádají detailnější informace o demografii pachatelů, jejich motivace, postoje, sociální prostředí a jiné související okolnosti, což ztěžuje porozumění příčinám kriminálního či delikventního chování. Právě nedostatečné pokrytí informací o trestných činech oficiálními statistikami bylo hlavním důvodem vzniku a rozvoje self-reportové metody v oblasti kriminologie (Junger-Tas a Marshall, 1999).

Výzkumná metoda self-report se ale, jak uvádí Junger-Tas a Marshall (1999), využívá v různých oblastech sociálního výzkumu, ať už se jedná o zkoumání názorů veřejnosti, postojů či např. trávení volného času. Ačkoliv je velmi známou metodou právě v oblasti kriminologie, první self-reportové průzkumy se zaměřovaly zejména na měření postojů, a to již ve 30. a 40. letech 20. století. Využití této výzkumné metody v oblasti kriminologie, tedy snaha získat informace o kriminálním nebo delikventním chování jedinců (případně i viktimizaci), je však oproti jiným oblastem výzkumu velmi specifické. Jedná se totiž o téma, které je jednak velmi

citlivé, zároveň se týká jednání, které je společensky odsuzováno a trestáno (Junger-Tas a Marshall, 1999).

Základním principem self-reportu v oblasti kriminologie je dotazování se respondentů, zda se někdy ve svém životě dopustili nějakého kriminálního či delikventního činu. Možných forem dotazování je několik, nicméně nejčastěji je v praxi užívána forma dotazníku (Thornberry a Krohn, 2000). Dotazník se ale ukázal být z některých hledisek rizikovým způsobem sběru těchto dat. Junger-Tas a Marshall (1999) uvádí, že u jedinců z nižších tříd či etnických menšin se mohou vyskytovat problémy související s nízkou dovedností čtení či psaní. Také schopnost porozumět otázkám může představovat u takových jedinců komplikace. Výsledky by pak z těchto důvodů mohly být značně zkresleny mimo jiné proto, že byl mezi delikvencí jedince a jeho gramotností prokázán silný vztah (Junger-Tas a Marshall, 1999).

Self-reportová metoda v rámci kriminologie obecně čelí dalším několika výzvám. Jednak se zde spoléháme na ochotu jedinců se k delikventním činům přiznat, zároveň také na to, že jejich odpovědi budou přesné a pravdivé. To se zdá být těžkým úkolem zejména v případě, kdy se jedná o citlivé otázky týkající se společensky nežádoucího chování, které ohrožuje sebe prezentaci respondentů a značně ovlivňuje jejich ochotu se do výzkumu zapojit. Právě proto se metoda self-reportu zdá být vhodnější pro mladší populaci, která je v přiznávání se k takovým věcem otevřenější. Dosavadní výsledky obecně naznačují vyšší validitu výzkumu u mladistvých respondentů oproti dospělým. (Junger-Tas a Marshall, 1999)

Další výzvou self-reportu je spoléhání se na paměť respondenta. Vzhledem k tomu, že většina self-reportových studií jsou retrospektivní, může být pro respondenta náročné vybavit si potřebné informace, vybavit si je přesně a v omezeném čase. Např. trestné činy, které jsou závažné či se jich jedinec dopustil méněkrát, si jedinec snadněji a přesněji vybaví, nicméně z důvodu jejich závažné povahy může respondent odmítnout se k nim přiznat. (Junger-Tas a Marshall, 1999)

Self-report metoda je na druhou stranu v některých aspektech velmi přínosná. Pomocí self-reportových studií jsme nejen schopni zmapovat prevalenci a incidenci kriminality a delikvence, ale také díky široké paletě otázek na různé oblasti života jedince zahrnutých v dotazníku, jsme schopni testovat různé kriminologické teorie a blíže tak porozumět etiologii kriminálního chování. (Thornberry a Krohn, 2000) Navzdory všem rizikům, kterým tato metoda čelí, je tedy vnímána jako významný přínos v oblasti kriminologického výzkumu, která

je schopná přinášet platná a spolehlivá data a zůstává tak cenným nástrojem pro pochopení povahy, rozsahu a příčin kriminálního chování (Krohn a kol., 2010).

2. 2 Výzkum International Self-Report Delinquency Study 4

2. 2. 1 Specifikace výzkumného projektu

Výzkumný projekt ISRD byl poprvé realizován v roce 1992, přičemž do projektu bylo zprvu zapojeno celkem 13 zemí. Hlavním cílem vzniku a rozvoje ISRD v dalších vlnách bylo získat data, která umožní komparaci úrovně delikvence napříč zúčastněnými zeměmi, odhalit, jaké faktory hrají významnou roli při snaze porozumět delikvenci a umožnit zároveň testovat kriminologické teorie, a v neposlední řadě také přispět k rozvoji metody self-reportu (Junger-Tas a kol., 2012).

Česká republika je do výzkumného projektu zapojena již od druhé vlny, tedy byla součástí ISRD v letech 2006/2007 (ISRD-2), 2013 (ISRD-3) a 2023 (ISRD-4), přičemž sběr dat probíhal vždy minimálně v Praze a Plzni. Data z tohoto výzkumného projektu tak mohou být komparována jak mezinárodně, tak i v čase v návaznosti na předchozí vlny výzkumu. Na realizaci všech třech vln ISRD v České republice se podílela Katedra sociologie FF UK. Na organizaci poslední, čtvrté, vlny výzkumu, ze které budeme využívat data v této práci, jsem se kromě doc. PhDr. Jiřího Buriánka, CSc. a Mgr. Zuzany Podané, Ph.D. podílela i já s kolegyněmi Bc. Terezou Vlčkovou a Bc. Kateřinou Líbalovou.

Výzkumné šetření ISRD-4, jehož data budeme v této práci využívat, je založeno na sběru dat na školách, přičemž žáci vyplňovali v rámci jedné vyučovací hodiny online dotazník. Jedná se o reprezentativní vzorek studentů 8. a 9. ročníků základních škol a 1. a 2. ročníků středních škol (a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií), který je získán pomocí náhodného výběru školních tříd. Výzkum byl realizován v souladu s metodologií ISRD-4 ve dvou velkých městech, kterými jsou již zmíněná Praha a Plzeň. Cílovou populací výzkumného projektu je mládež ve věku cca 13–17 let, tedy v období, kdy je riziko delikvence i viktimizace jedince vysoké.

ISRD-4 zároveň nabízí komplexní záběr zkoumání různých podob delikvence a viktimizace. Kromě tradičních deliktů, jako je např. krádež či ublížení na zdraví, se v dotazníku nově setkáme i s viktimizační zkušeností a rozšířenou paletou delikventních činů páchaných v online

prostředí. Dotazník zároveň zjišťuje velký okruh potenciálních rizikových a protektivních faktorů delikvence a viktimizace, v této vlně poprvé např. postoj k pomstě.

Respondenti jsou dotazováni pomocí standardizovaného dotazníku projektu ISRD přeloženého do češtiny, přičemž v poslední vlně byl vzhledem k aktuální situaci s válkou na Ukrajině využit i ukrajinský a ruský překlad. Výzkum je zcela anonymní a účast v něm je dobrovolná. Šetření zároveň respektuje všechny etické standardy včetně souhlasu rodičů s účastí jejich dítěte na výzkumu (u mladších dětí) a také prošlo schválením komise pro etiku ve výzkumu FF UK.

Realizaci mezinárodního projektu výzkumu delikvence a viktimizace mládeže ISRD-4 v České republice podpořil nejvyšší koordinační orgán vlády ČR v oblasti prevence kriminality - Republikový výbor pro prevenci kriminality. Projektu vyjádřila podporu také ředitelka odboru školství, mládeže a sportu Magistrátu hlavního města Prahy, Magistrát města Plzeň a Centrum sociálních služeb Praha.

2. 2. 2 Základní charakteristika výběrového souboru

Ve výzkumném projektu ISRD-4 za Českou republiku se nám podařilo získat celkem 2126 respondentů, přičemž cca 53 % vzorku tvoří ženy a 47 % jsou muži. Vzhledem k tomu, že byli do výzkumu zahrnuti jedinci z osmých a devátých ročníků základních škol, ale také z prvních a druhých ročníků středních škol, je věkové rozpětí v rámci ISRD-4 poměrně široké. Do finálního výběrového souboru se tak dostali i starší, již dospělí jedinci, kteří mohli např. opakovat ročník či v rámci studia změnit školu. V tabulce 1 vidíme, že nejstarším respondentům je dokonce 21 let. Nejčteněji zastoupeni jsou nicméně mladiství ve věku 13 až 17 let. Co se týče distribuce v rámci jednotlivých ročníků, můžeme ji považovat za víceméně rovnoměrnou. Mezi základní školy byly zařazeny jak třídy z klasických ZŠ, tak z odpovídajících ročníků víceletých gymnázií. Mezi střední školy (1. a 2. ročník) byla zařazena gymnázia, dále maturitní i učební obory.

Tabulka 1. Základní charakteristiky souboru

	počet	%	platná %
N (celkem)	2126		
<i>Pohlaví</i>			
muži	997	46,9	47,1
ženy	1118	52,6	52,9
Neodpověděl(a)	11	0,5	
<i>Věk</i>			
13	110	5,2	5,2
14	478	22,5	22,5
15	526	24,7	24,8
16	532	25	25,1
17	391	18,4	18,4
18	61	2,9	2,9
19	13	0,6	0,6
20	5	0,2	0,2
21	5	0,2	0,2
Neodpověděl(a)	5	0,2	
<i>Ročníky</i>			
8. ZŠ	518	24,4	24,4
9. ZŠ	509	23,9	23,9
1. SŠ	567	26,7	26,7
2. SŠ	532	25	25
<i>Typ školy</i>			
základní škola	828	38,9	38,9
víceleté gymnázium	284	13,4	13,4
4leté gymnázium	154	7,2	7,2
učební obor	235	11,1	11,1
maturitní obor	625	29,4	29,4
<i>Město</i>			
Praha	993	46,7	46,7
Plzeň	1133	53,3	53,3

Zdroj ISRD4

Vzhledem k zaměření a cílům práce jsem se rozhodla do analýz zahrnout pouze jedince ve věku 13–17 let. Jedním z důvodů je také nízké zastoupení krádeže u jedinců ve věku 18 let a více (pouze tři dospělí jedinci se v posledním roce dopustili krádeže něčeho z obchodu/supermarketu). Zároveň se zaměřujeme na delikvenci mládeže a většina studií testujících teorii sociálního učení na vzorku této specifické skupiny zahrnuje mladistvé do věku 17 let. Výsledný soubor pro analýzy v této práci bude tedy zahrnovat celkem 2042 respondentů.

2.3 Vymezení hypotéz pro analýzu

Za účelem empirického testování teorie sociálního učení v kontextu delikvence české mládeže je potřeba si v návaznosti na danou teorii formulovat hypotézy. Jak bylo již naznačeno v úvodu, teorie bude testovaná na konkrétním deliktu, kterým je krádež. Tento delikt byl zvolen na základě povahy dat ISRD-4, které máme k dispozici a ze kterých budeme data využívat. Krádež totiž představuje delikt, který je přítomen ve všech potřebných položkách pro analýzu. Ačkoliv může být krádež jak trestným činem, tak přestupkem, kritérium, které o tom rozhoduje, není v našich datech obsaženo. V dotazníku se sice vyskytuje položka týkající se méně závažné krádeže (*Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě nebo supermarketu?*) a krádeže závažnější povahy (*Ukradl/a jsi někdy motorku nebo auto?*), cenový údaj ale v tomto kontextu chybí, tudíž s úplnou jistotou nelze říci, že se v jednom případě jedná o přestupek a v druhém již o trestný čin. Jedinců, kteří ukradli auto nebo motorku v posledním roce je zároveň pouze osm. I kdybychom tedy chtěli porovnat méně a více závažnou krádež, nedisponujeme dostatečnými daty pro tento účel. Pracovat budeme tedy pouze s položkou týkající se krádeže něčeho z obchodu/supermarketu, což pro naši analýzu nepředstavuje zásadní problém, jelikož takové chování lze bez ohledu na jeho závažnost (přestupek nebo trestný čin) považovat za delikventní.

Při testování teorie sociálního učení se v analýzách nejčastěji setkáváme s měřením proměnné týkající se **diferenciální asociace**, konkrétně v souvislosti s vrstevníky, přičemž obvykle se měří existencí či počtem vrstevníků/přátel jedince, kteří spáchali nějaký delikventní čin (Akers, 2009). Warr (2002) dokonce uvádí, že není lepší prediktor delikvence než počet delikventních přátel. Podle Akerse (2009) se většinou první příležitost k delikventnímu chování objeví právě v rámci vrstevnických skupin. Také podle Válkové a kol. (2019) je delikventní chování mládeže typické tím, že k němu dochází většinou ve vrstevnických skupinách. Diferenciální asociace s vrstevníky je podle Akerse (2009) nejen nejčastěji testovanou proměnnou v rámci teorie sociálního učení, ale víceméně každá studie, která tuto proměnnou zahrnuje, dochází k

závěrům, které potvrzují silný vztah s delikvencí, ať už s užíváním drog a alkoholu či s jinými formami kriminálního a delikventního chování. Je nicméně potřeba brát v potaz skutečnost, že vliv vrstevníků na delikvenci jedince se neodvíjí pouze od toho, že páchají delikventní činy, ale také prostřednictvím modelování chování, reagování na chování, tím, jaké mají postoje, co si myslí, že je přijatelné a nepřijatelné, a také tím, co říkají. Totéž samozřejmě platí i pro vliv rodiny, jejíž vliv je ve studiích také často zahrnut (Akers, 2009).

Např. Akers a kol. (1979) testují diferenciální asociaci s vrstevníky prostřednictvím počtu přátel, se kterými se jedinec nejčastěji stýká, zná je nejdéle a zároveň vykazují delikventní chování. Podle metaanalýzy Pratta a kol. (2010) se diferenciální asociace nejčastěji měří pomocí postojů a chování rodičů či vrstevníků. Na základě dostupného datového souboru ISRD-4 budeme nicméně diferenciální asociaci testovat pouze pomocí položky: *Mám blízké přátele, kteří někdy ukradli něco z obchodu nebo supermarketu*. První hypotéza zní tedy následovně:

H1: Existence delikventních přátel u jedince zvyšuje šanci individuální delikvence.

Druhým nejčastěji testovaným prvkem při ověřování teorie sociálního učení jsou **definice ne/příznivé** pro porušování zákona (Pratt a kol. 2010). Definice příznivé a nepříznivé pro páchaní trestné činnosti se nejčastěji měří skrze jedincovy negativní a pozitivní postoje či přesvědčení týkající se delikventního chování, tedy zda takové chování považuje za přijatelné či nikoliv. K testování hypotézy týkající se definic ne/příznivých pro delikventní chování využijeme položku *Za nakolik špatné považuješ následující jednání u někoho přibližně v tvém věku? Krádež něčeho malého z obchodu, třeba čokoládové tyčinky*. Znění druhé hypotézy je tedy následující:

H2: U jedinců, kteří vnímají delikventní chování u někoho přibližně v jejich věku jako méně společensky přijatelné (nebo více „špatné“), je menší šance výskytu delikventního chování.

Diferenciální posilování se ve studiích objevuje oproti prvním dvěma konceptům s menší frekvencí. Podle Brauera (2009) je měření diferenciálního posílení v empirických studiích testujících teorii sociálního učení vlastně relativně neobvyklé. Je potřeba brát v potaz, že proces posilovacího učení, tedy prožívání odměn či trestů jako následky daného chování a následné uplatňování tohoto posílení v budoucnu představuje konstrukt, který vyžaduje ideálně longitudinální, retrospektivní nebo pozorovací data. Zaznamenání a měření takového procesu je pro výzkumníky velmi obtížné. V empirických testech se diferenciální posilování dá nicméně měřit různými způsoby, přičemž ho lze měřit přímo i nepřímo.

Přímé měření posilování se týká skutečně zažitých odměn a trestů jako následek daného chování. Příkladem může být třeba pochvala či povzbuzení ze strany vrstevníků/rodiny při páchání delikventních činů nebo zkušenosti s příjemnými stavy po užití návykové látky, či naopak trest např. ve formě posměchu nebo ztráty postavení a respektu v rámci vrstevnické skupiny nebo dopadení a potrestání policií. Posilování se může měřit také nepřímo, přičemž v takovém případě jde o očekávané důsledky chování aneb očekávané reakce vrstevníků/rodiny či okolí na dané chování. Podle Brauera (2009) jsou to ale pravděpodobně právě předchozí zkušenosti s posilováním/následky chování, které způsobují, že jedinci očekávají či předvídají potenciální odměny nebo tresty za spáchání podobného, sociálně nepřijatelného chování.

Brauer (2009) označuje skutečné, resp. zažité důsledky chování jako *posilování* a očekávané důsledky chování jako *produkt posilujícího učení*. Studie, které zahrnují měření přímo zažitých důsledků chování poskytují nejsilnější výsledky při testování hypotéz odvozených z teorie sociálního učení. Výzkumy zahrnující nepřímé měření posilování, tedy očekávané či předvídané důsledky delikventního jednání, se nicméně podle Brauera (2009) vyskytují častěji. Jedním z důvodů je určitě široká dostupnost takových dat. Na druhou stranu studie, které měří posílení delikventního chování jakýmkoliv způsobem, tedy i nepřímo, přináší lepší a spolehlivější výsledky než studie, které se spoléhají např. pouze na diferenciální asociaci.

Nepřímé měření posílení využívá ve svém výzkumu i Brauer (2009), přičemž kombinuje produkt posilovacího učení (očekávané důsledky chování) s vlivem posilování (tj. důležitost nebo význam „posilovačů“). Podle něj by totiž při nepřímém měření konceptu posilování měly být zahrnuty jak očekávané odměny a tresty, tak potenciální rozdíly v tzv. účinnosti posilovačů (rodiče, kamarádi...), které mohou být způsobeny např. rozdílnou expozicí danému posilovači nebo jeho preferencí. Můžeme si třeba představit, že dva jedinci očekávají stejnou reakci rodičů na jejich delikventní chování (např. krádež), tedy že krádež je u obou jedinců ze strany rodičů odsuzována a trestána. Jeden z nich má ale ke svým rodičům bližší vztah, nerad by zklamal své rodiče či s nimi tráví více času než druhý jedinec. Účinnost rodičů jakožto posilovače je v tomto smyslu poté u prvního jedince vzhledem k jeho ne/delikvenci vyšší. Stejně tak to může být u kamarádů, kdy například u dvou jedinců, jejichž kamarádi jsou delikventní, může hrát významnou roli fakt, zda jedinec považuje přátelství za důležité či zda s danými kamarády tráví více času (Brauer, 2009).

V této práci budeme měřit diferenciální posílení nepřímo skrze očekávanou vlastní negativní reakci (pocit studu) po zjištění blízkými (nejlepším kamarádem/kamarádkou a rodiči), že byl jedinec přistižen při delikventním činu. Většina studií měří tento koncept pomocí očekávaných či zažitých odměn a trestů jako důsledky delikventního či kriminálního chování. Dostupný datový soubor ISRD-4, se kterým pracujeme, nám umožňuje tento koncept měřit trochu jinak. Ačkoliv se nejedná o typický způsob měření posilování, lze ho dle mého názoru považovat za zajímavý a validní způsob měření tohoto prvku teorie. Diferenciální posilování se totiž často měří také skrze odměny a tresty ve formě psychických či fyzických stavů jedince, např. v kontextu užívání drog a alkoholu (viz např. Akers a kol., 1979, Kruis a kol., 2020). Pocit studu bychom tak mohli vnímat také jako určitý element, reakci organismu, který by mohl šanci výskytu delikventního chování zvyšovat či snižovat. V případě, že by se jedinec před kamarády či rodiči nestyděl, předpokládáme, že tito „posilovači“ delikventní chování jedince posilují.

V kontextu diferenciálního posilování tedy využijeme z dotazníku ISRD-4 následující položky:

Představ si, že bys byl/a přistižen/a při krádeži v obchodě. Styděl/a by ses, kdyby se to dozvěděl tvůj/tvoje nejlepší kamarád/ka.

Představ si, že bys byl/a přistižen/a při krádeži v obchodě. Styděl/a by ses, kdyby se to dozvěděli tvoji rodiče.

Třetí a čtvrtá hypotéza zní tedy následovně:

H3: U jedinců, kteří by zažívali pocit studu, kdyby se jejich nejlepší kamarád/ka dozvěděl/a, že byli přistiženi při krádeži v obchodě, je menší šance výskytu delikventního chování.

H4: U jedinců, kteří by zažívali pocit studu, kdyby se jejich rodiče dozvěděli, že byli přistiženi při krádeži v obchodě, je menší šance výskytu delikventního chování.

Nejmenší pozornost je při testování teorie sociálního učení věnována **imitaci** (Pratt a kol. 2010). Podle Akerse a kol. (1979) imitace představuje spíše nevýznamnou část vysvětlené variability delikvence, a tudíž nepřítomnost této proměnné v modelu sociálního učení by při měření této teorie nemělo způsobovat ve výsledcích velké rozdíly. Pokud se imitace v testech vyskytuje, měří se buď přímo, či se odvozuje např. z chování rodičů nebo z vystavení mediálnímu obsahu (Akers, 2009). Vzhledem k tomu, že dostupný datový soubor neobsahuje žádné položky, pomocí kterých by bylo možné do modelu imitaci zahrnout, bude i v této analýze tento koncept vynechán.

3. ANALYTICKÁ ČÁST

Tato poslední část práce bude věnována představení jednotlivých proměnných, vztahům mezi nimi, následným vícerozměrným analýzám a interpretaci výsledků, přičemž budou testovány stanovené hypotézy. Následně pak posoudíme platnost teorie sociálního učení v kontextu krádeže u české mládeže.

3.1 Přehled proměnných a (bivariační) vztahy mezi nimi

V analýzách budeme jako se závisle proměnnou pracovat s prevalencí krádeže za poslední sledované období, tedy posledních dvanáct měsíců. V rámci dotazníku jsou jednotlivé delikty sledovány i za celoživotní období, ukazatel za posledních dvanáct měsíců se nicméně zdá být vzhledem k cílům práce korektnější, neboť se zaměřujeme na specifickou skupinu, kterou je mládež, zároveň do analýz budou zahrnuty proměnné, které se v průběhu života mohou měnit (kamarádi, postoje, vztah k rodičům...). Co nejmenší časový odstup prevalence krádeže jedince od ostatních zahrnutých proměnných nám s větší pravděpodobností umožní podchytit reálné souvislosti tak, jak jsou předpokládány teorií.

Na základě tabulky 2 můžeme vidět jak celoživotní prevalenci, tak prevalenci krádeže za poslední rok, se kterou budeme v této práci pracovat. Na první pohled je zřejmé, že se jedná o poměrně běžný delikt, kterého se skoro třetina respondentů v životě dopustila. V posledním roce se pak krádeže dopustilo 11 % dospívajících.

Tabulka 2. Základní deskripce ukazatelů delikvence – krádež (%)

Prevalence za poslední rok	10,8
Celoživotní prevalence	28,6

Pozn: nevážená data; platná procenta; N = 2042

Nyní se podíváme na rozložení krádeže za poslední rok u chlapců a dívek, tedy zda existují nějaké rozdíly v rámci pohlaví, a zároveň na souvislost krádeže s věkem respondentů. Tyto dvě proměnné budou v celkovém modelu představovat proměnné kontrolní.

Tabulka 3. Prevalence krádeže podle pohlaví respondenta

		prevalence u respondenta			
		krádež		Celkem	
		Ne	Ano		
Pohlaví	Muž	Počet	793	98	891
		Řádková %	89,1 %	10,9 %	100 %
	Žena	Počet	925	110	1035
		Řádková %	89,4 %	10,6 %	100 %
	Celkem	Počet	1718,0	208,0	1926
		Řádková %	89,2 %	10,8 %	100 %

Předpoklady chí-kvadrát testu jsou splněny, chí-kvadrát test není statisticky významný na hladině $\alpha < 0,05$

Nahlédnutím do tabulky 3 vidíme, že pohlaví v rámci výskytu krádeže u jedince za poslední rok nehraje žádnou roli, mezi těmito dvěma proměnnými nebyl prokázán signifikantní vztah. Krádeže se chlapci i dívky dopouštěli v posledním roce víceméně v podobné míře (cca 11 %).

Tabulka 4. Prevalence krádeže podle věku respondenta

		Prevalence u respondenta			
		krádež		Celkem	
		Ne	Ano		
Věk	13	Počet	90	13	103
		Řádková %	87,4 %	12,6 %	100 %
	14	Počet	401	56	457
		Řádková %	87,7 %	12,3 %	100 %
	15	Počet	440	56	496
		Řádková %	88,7 %	11,3 %	100 %
	16	Počet	457	50	507
		Řádková %	90,1 %	9,9 %	100 %
	17	Počet	334	35	369
		Řádková %	90,5 %	9,5 %	100 %
	Celkem	Počet	1722	210	1932
		Řádková %	89,1 %	10,9 %	100 %

Předpoklady chí-kvadrát testu jsou splněny, chí-kvadrát test není statisticky významný na hladině $\alpha < 0,05$

Ani v případě věku respondenta se neprokázal statisticky významný vztah v souvislosti s výskytem krádeže za poslední rok. Na první pohled je nicméně zřejmé, že s rostoucím věkem respondentů prevalence krádeže nepatrně klesá. Zatímco mezi třináctiletými jedinci se krádeže v posledním roce dopustilo 13 % z nich, u sedmnáctiletých je to o něco méně, konkrétně 9,5 %.

Na bivariační vztahy se závislou proměnnou (krádež za posledních 12 měsíců) se podíváme také u ostatních nezávislých proměnných, které jsme se rozhodli do modelu na základě teorie sociálního učení zahrnout. Jedná se o existenci delikventních kamarádů, resp. blízkých přátel,

kteří se dopustili krádeže, pocit studu při odhalení rodiči, že se jedinec dopustil krádeže, ve stejném kontextu pocit studu při odhalení nejlepší kamarádkou/kamarádem a čtvrtá proměnná se týká postoje jedince ke krádeži, resp. za nakolik špatnou považuje krádež u někoho přibližně v jeho věku.

Nejprve se podíváme na proměnnou týkající se delikventních kamarádů. Položka měla v dotazníku následující znění: *Mám blízké přátele, kteří někdy ukradli něco z obchodu nebo supermarketu.*

Tabulka 5. Delikventní kamarádi

<i>Mám blízké přátele, kteří někdy ukradli něco z obchodu nebo supermarketu.</i>		
	počet	platná %
Ne	1277	63,0 %
Ano	749	37,0 %
Celkem	2026	100 %
Bez odpovědi	16	
Celkem	2042	100 %

Zdroj: ISRD4

Na základě tabulky 5 vidíme, že delikventní kamarádi se u české mládeže vyskytují poměrně často. Více jak třetina respondentů odpověděla, že má minimálně jednoho blízkého kamaráda, který někdy něco ukradl z obchodu nebo supermarketu. Nyní se podíváme na vztah této proměnné se závislou proměnnou, tedy prevalencí krádeže za posledních 12 měsíců.

Tabulka 6. Prevalence krádeže podle delikventních kamarádů

		prevalence u respondenta			
		krádež		Celkem	
Ne	Počet	Ne	Ano		
	Mám blízké přátele, kteří někdy ukradli něco z obchodu nebo supermarketu.	Řádková %	97 %	3 %	100 %
Ano*		Počet	511	173	684
		Řádková %	74,7 %	25,3 %	100 %
Celkem		Počet	1718	210	1928
	Řádková %	89,1 %	10,9 %	100 %	

Předpoklady chí-kvadrát testu jsou splněny, chí-kvadrát test je statisticky významný na hladině $\alpha < 0,001$; Cramerovo $V = 0,34$.

*respondent má minimálně 1 blízkého delikventního kamaráda

Není překvapením, že delikventní kamarádi statisticky signifikantně souvisí s delikvencí jedince. I v tomto specifickém případě, konkrétně v kontextu krádeže, můžeme potvrdit, že delikventní kamarádi hrají při porozumění delikvence jedince roli. Vztah lze dokonce na základě Cramerova V označit za středně silný. Můžeme tedy říct, že pokud má jedinec alespoň jednoho delikventního kamaráda (který něco ukradl), je u něj větší pravděpodobnost, že se v posledním roce dopustil krádeže (25 %) oproti těm, kteří žádného delikventního kamaráda nemají (3 %).

Druhá položka, kterou jsme se na základě teorie sociálního učení rozhodli zahrnout, se týká postoje jedince ke krádeži. Respondentům byla položena konkrétně tato otázka: *Za nakolik špatné považuješ následující jednání u někoho přibližně v tvém věku?* přičemž my využijeme položku: *Krádež něčeho malého z obchodu, třeba čokoládové tyčinky.*

Tabulka 7. Postoj ke krádeži

<i>Za nakolik špatné považuješ krádež něčeho malého z obchodu, třeba čokoládové tyčinky?</i>		
	počet	platná %
Velmi špatné	389	19,4 %
Špatné	828	41,2 %
Trochu špatné	673	33,5 %
Vůbec ne špatné	119	5,9 %
Celkem	2009	100 %
Bez odpovědi	33	
Celkem	2042	100 %

Zdroj ISRD4

Mládež se zdá být v České republice k méně závažné krádeži relativně tolerantní. Přibližně třetina z nich považuje krádež za trochu špatnou. Podle 6 % respondentů není krádež špatná vůbec. Zároveň krádež jako velmi špatnou vnímá pouze necelých 20 % respondentů. Nejčastěji se vyskytoval názor, že je krádež špatná (41 %).

V tabulce 8 se podíváme na vztah mezi delikvencí jedince a postojem jedince ke krádeži aneb proměnnou prezentující koncept definic.

Tabulka 8. Prevalence krádeže podle postoje ke krádeži

		prevalence u respondenta			
		krádež		Celkem	
		Ne	Ano		
	Velmi špatné	Počet	370	9	379
		Řádková %	97,6 %	2,4 %	100 %
Za nakolik špatné považuješ následující jednání u někoho přibližně v tvém věku?	Špatné	Počet	766	40	806
		Řádková %	95 %	5 %	100 %
Krádež něčeho malého z obchodu, třeba čokoládové tyčinky.	Trochu špatné	Počet	508	127	635
		Řádková %	80 %	20 %	100 %
	Vůbec ne špatné	Počet	70	33	103
		Řádková %	68 %	32 %	100 %
Celkem		Počet	1714	209	1923
		Řádková %	100 %	100 %	100 %

Předpoklady chí-kvadrát testu jsou splněny, chí-kvadrát test je statisticky významný na hladině $\alpha < 0,001$; Cramerovo V = 0,288

I v případě postoje jedince k páčání drobné krádeže je zřejmý statisticky významný vztah s delikvencí jedince. Tento vztah je zároveň podobně silný jako u delikventních kamarádů. Tabulka 8 jasně naznačuje, že čím více jedinec považuje krádež za špatnou, tím je menší pravděpodobnost, že se jí v posledním roce dopustil (2,4 %). Naopak více pachatelů se nachází mezi těmi, kteří jsou vůči krádeži tolerantnější. Konkrétně mezi těmi, kterým drobná krádež nepřijde vůbec špatná nacházíme 32 % pachatelů. Vidíme tedy, že postoj jedince ke krádeži významně souvisí s pravděpodobností, že se jí jedinec ne/dopustí.

Další proměnné, které zahrneme do modelu se týkají konceptu diferenciálního posilování. V tomto kontextu se jedná celkem o dvě proměnné týkající se očekávané (vlastní) reakce jedince po odhalení rodiči či nejlepší kamarádkou/kamarádem, že se dopustil krádeže. Pro analýzu využijeme konkrétně následující položky:

- *Představ si, že bys byl/a přistižen/a při krádeži v obchodě. Styděl/a by ses, kdyby se to dozvěděl tvůj/tvoje nejlepší kamarád/ka?*
- *Představ si, že bys byl/a přistižen/a při krádeži v obchodě. Styděl/a by ses, kdyby se to dozvěděli tvoji rodiče?*

Tabulka 9. Pocit studu při odhalení nejlepší kamarádkou/kamarádem

<i>Představ si, že bys byl/a přistižen/a při krádeži v obchodě. Styděl/a by ses, kdyby se to dozvěděl tvůj/tvoje nejlepší kamarád/ka?</i>		
	počet	platná %
Velmi bych se styděl/a	424	21,0 %
Styděl/a bych se	523	26,0 %
Trochu bych se styděl/a	427	21,2 %
Spiš bych se nestyděl/a	358	17,8 %
Vůbec bych se nestyděl/a	283	14,0 %
Celkem	2015	100 %
Bez odpovědi	27	
Celkem	2042	100 %

Zdroj ISRD4

Pohlédnutím do tabulky vidíme, že rozložení jednotlivých kategorií dané proměnné ve výběrovém souboru je skoro rovnoměrné. Jedinci nejčastěji uváděli, že by se styděli, kdyby se jejich nejlepší kamarád/ka dozvěděl/a, že se dopustili krádeže (26 %). Druhou a třetí nejčastější odpovědí bylo, že by se styděli velmi či trochu (21 %). Nejméně je zastoupená kategorie „vůbec bych se nestyděl/a“, i když stále se jedná o 14 % respondentů.

V následující tabulce 10 přistoupíme opět ke dvourozměrné analýze, kde se podíváme na vztah mezi studem při odhalení nejlepší kamarádkou/kamarádem, že se jedinec dopustil krádeže a proměnnou představující prevalenci krádeže za posledních dvanáct měsíců.

Tabulka 10. Prevalence krádeže podle pocitu studu při odhalení nejlepší kamarádkou/kamarádem

		prevalence u respondenta			
		krádež		Celkem	
		Ne	Ano		
Představ si, že bys byl/a přistižen/a při krádeži v obchodě. Styděl/a by ses, kdyby se to dozvěděl tvůj/tvoje nejlepší kamarád/ka?	Velmi bych se styděl/a	Počet	397	14	411
		Řádková %	96,6 %	3,4 %	100 %
	Styděl/a bych se	Počet	490	22	512
		Řádková %	95,7 %	4,3 %	100 %
	Trochu bych se styděl/a	Počet	374	38	412
		Řádková %	90,8 %	9,2 %	100 %
	Spíš bych se nestyděl/a	Počet	271	65	336
		Řádková %	80,7 %	19,3 %	100 %
	Vůbec bych se nestyděla	Počet	185	71	256
		Řádková %	72,3 %	27,7 %	100 %
	Celkem	Počet	1717	210	1927
		Řádková %	100 %	100 %	100 %

Předpoklady chí-kvadrát testu jsou splněny, chí-kvadrát test je statisticky významný na hladině $\alpha < 0,001$; Cramerovo $V = 0,277$

Stud jakožto negativní pocit u jedince můžeme vnímat také jako významný protektivní faktor ve vztahu ke spáchání krádeže v posledním roce. Na základě tabulky vidíme, že čím méně by se jedinec před nejlepším kamarádem/kamarádkou styděl, tím je větší šance, že se krádeže dopustil (28 %).

Dále se podíváme, zda vztah vypadá stejně v případě, když by se o krádeži jedince dozvěděli rodiče. Nejprve si ale opět ukážeme podobu škály a rozložení proměnné v souboru.

Tabulka 11. Pocit studu při odhalení rodiči (diferenciální posilování)

<i>Představ si, že bys byl/a přistižen/a při krádeži v obchodě. Styděl/a by ses, kdyby se to dozvěděli tvoji rodiče?</i>		
	počet	platná %
Velmi bych se styděl/a	1349	67,0 %
Styděl/a bych se	392	19,5 %
Trochu bych se styděl/a	173	8,6 %
Spíš bych se nestyděl/a	59	2,9 %
Vůbec bych se nestyděl/a	40	2,0 %
Celkem	2013	100 %
Bez odpovědi	29	
Celkem	2042	100 %

Zdroj ISRD4

Oproti studu před nejlepší kamarádkou/kamarádem je stud před rodiči častou záležitostí. Nejvíce zastoupená kategorie je zde „velmi bych se styděl/a“, a tento názor sdílí skoro 70 % respondentů. Dalších 20 % uvedlo, že by se styděl. Těch, kteří by se před rodiči vůbec nestyděli, kdyby zjistili, že se dopustili krádeže, je minimum (2 %). Pokud ale porovnáme zastoupení jednotlivých kategorií u odhalení kamarády a rodiči, tak vidíme, že zatímco v případě kamarádů jsou všechny kategorie ve výběrovém souboru víceméně rovnoměrně zastoupené, v případě rodičů se jedná o větší nepoměr.

V následující tabulce 12 se podíváme na vztah této proměnné s prevalencí krádeže u jedince.

Tabulka 12. Prevalence krádeže podle pocitu studu při odhalení rodiči

		prevalence u respondenta			
		krádež		Celkem	
		Ne	Ano		
<i>Představ si, že bys byl/a přistižen/a při krádeži v obchodě. Styděl/a by ses, kdyby se to dozvěděli tvoji rodiče?</i>	Velmi bych se styděl/a	Počet	1214	91	1305
		Řádková %	93 %	7 %	100 %
	Styděl/a bych se	Počet	301	74	375
		Řádková %	80,3 %	19,7 %	100 %
	Trochu bych se styděl/a	Počet	126	31	157
		Řádková %	80,3 %	19,7 %	100 %
	Spíš bych se nestyděl/a	Počet	44	8	52
		Řádková %	84,6 %	15,4 %	100 %
	Vůbec bych se nestyděla	Počet	30	6	36
		Řádková %	83,3 %	16,7 %	100 %
	Celkem	Počet	1715	210	1925
		Řádková %	100 %	100 %	100 %

Předpoklady chí-kvadrát testu jsou splněny, chí-kvadrát test je statisticky významný na hladině $\alpha < 0,001$; Cramerovo V = 0,185

V případě studu při odhalení rodiči se projevily také statisticky významný vztah se spácháním krádeže v posledním roce. Pokud by se jedinci velmi styděli v případě, že se jejich rodiče dozví, že se dopustili krádeže, je menší pravděpodobnost, že se jedinec v posledních dvanácti měsících dopustil krádeže (7 %). Rozdíly v páchaní krádeže nicméně nacházíme spíše mezi těmi, kteří by se styděli velmi a ostatními.

Bivariační vztahy závisle proměnné s proměnnými, které jsme si zvolili na základě teorie sociálního učení vychází obecně tak, jak jsme na základě této teorie předpokládali. Delikventní kamarádi představují rizikový faktor, zatímco pocit studu při zjištění blízkými (ať už kamarády či rodiči) představuje vzhledem k prevalenci krádeže faktor protektivní. Také postoj jedince k delikventnímu chování, konkrétně ke krádeži, hraje při snaze porozumět výskytu tohoto deliktu u české mládeže roli. Pokud jsou jedincovy definice a postoje nastaveny tak, že krádež považuje za špatnou, je menší pravděpodobnost, že se krádeže dopustí. Na důležitost definic ne/přispívajících k páchaní delikvence upozorňoval již Sutherland a kol. (1992), a výsledky jsou tedy v souladu i s teorií diferenciální asociace, ze které námi testovaná teorie sociálního učení vychází.

V následující kapitole se podíváme na stěžejní cíl této práce, a tím je samotné testování teorie sociálního učení. Přistoupíme tedy k vícerozměrné analýze, pomocí které budeme testovat model teorie sociálního učení.

3. 2 Vícerozměrná analýza dat – Testování modelu teorie sociálního učení

V této kapitole se přesouváme k základnímu cíli práce, a to je testování modelu teorie sociálního učení. Za tímto účelem jsme si z dotazníku ISRD-4 vybrali položky zastupující jednotlivé koncepty teorie (diferenciální asociace, definice, diferenciální posilování), které do modelu zahrneme.

V následující analýze budeme využívat logistickou regresi, v našem případě se bude jednat konkrétně o binární logistickou regresi, kdy závislá proměnná (prevalence krádeže v posledních 12 měsících) je dichotomická, tedy nabývá právě dvou hodnot (ne/dopustil se krádeže). Logistická regrese nám umožňuje sledovat určitý jev a odhalit faktory, které ovlivňují, zda daný jev nastane či nikoliv. Jedná se tedy o odhad pravděpodobnosti nějakého jevu (závisle proměnná) prostřednictvím jiných známých skutečností (nezávisle proměnných).

Jak jsme již uváděli, závisle proměnnou bude v našich analýzách představovat prevalence krádeže za posledních 12 měsíců, která nabývá dvou hodnot – zda se jedinec ne/dopustil krádeže v tomto časovém úseku. Nezávisle proměnné, které jsme na základě teorie sociálního učení a možností datového souboru ISRD-4 vybrali, jsou celkem čtyři (pocit studu u jedince, kdyby se o krádeži dozvěděl/a jeho/její nejlepší kamarád/ka a stejná položka i pro rodiče, ne/existence delikventních kamarádů a morální postoj jedince ke krádeži). Pomocí těchto čtyř položek jsou testovány tři (ze čtyř) klíčových prvků teorie sociálního učení – diferenciální asociace, posilování a definice. Do modelu zahrneme také dvě kontrolní proměnné, konkrétně se jedná o věk a pohlaví.

Dříve než začneme interpretovat navržený model se všemi vybranými proměnnými, je třeba zmínit, že model na základě chí-kvadrát testu vychází signifikantní. Při snaze posoudit sílu modelu se zaměříme na Nagelkerkeho R^2 , které vychází 0,31. Nyní se již podíváme na samotný model v logistické regresi.

Tabulka 13. Logistická regrese – Model teorie sociálního učení (N= 1905)

		Nezávisle proměnné	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
Kontrolní proměnné		Pohlaví (muž)*	0,049	0,165	0,766	1,05
		Věk	-0,142	0,073	0,051	0,868
Proměnné teorie sociálního učení	DIFERENCIÁLNÍ POSILOVÁNÍ	Stud kamarád/ka	0,349	0,079	<0,001	1,418
		Stud rodiče	-0,010	0,092	0,912	0,990
	DEFINICE	Postoj ke krádeži	0,736	0,123	<0,001	2,087
	DIFERENCIÁLNÍ ASOCIACE	Delikventní kamarádi (ano)*	1,852	0,198	<0,001	6,370
		Konstanta	-3,992	1,136	<0,001	0,018

Zdroj: ISRD4

Pozn.: závisle proměnná - krádež za posledních 12 měsíců

*kategorie v dummy kódování s kódem „1“

Nejprve se podíváme na kontrolní proměnné, které představují věk a pohlaví respondenta. Již ve dvourozměrné analýze jsme si mohli všimnout, že rozdíly v pohlaví v kontextu prevalence krádeže u jedince za poslední rok nehrají roli. Krádeže se totiž v posledním roce dopustilo velmi podobně dívek i chlapců. Není proto překvapivé, že tato proměnná se i v celkovém modelu ukazuje být nesignifikantním prediktorem krádeže. Co se týče druhé kontrolní proměnné, tedy věku, ta se pohybuje těsně nad 5 % hranicí signifikance. Věk tedy není statisticky významným prediktorem výskytu krádeže u mládeže.

Na základě analýzy v tabulce č. 13 je zřejmé, že ani všechny nezávisle proměnné, které jsme do modelu zahrnuli na základě teorie sociálního učení, nejsou signifikantní. Jedná se konkrétně o pocitu studu v případě, když by se o krádeži u jedince dozvěděli jeho rodiče. Ostatní nezávisle proměnné v modelu, které testují námi zvolenou teorii, jsou statisticky významné ($p < 0,001$).

Dále se zaměříme na proměnnou měřící koncept **diferenciální asociace**, a tím je skutečnost, zda jedinec má či nemá alespoň jednoho delikventního kamaráda (který se dopustil krádeže). Delikventní kamarádi jsou signifikantním a silným prediktorem v rámci tohoto modelu, což je v souladu s předchozími výsledky studií či metaanalýz (viz Akers a kol., 1979, Pratt a kol., 2010, Kruis a kol., 2020). Pokud má jedinec alespoň jednoho blízkého kamaráda, který někdy

něco ukradl, je u něj 6,4krát větší šance, že se sám v posledním roce dopustil krádeže, oproti těm, co žádného takového kamaráda nemají.

Tento výsledek pro nás není překvapivý. Většina studií testující teorii sociálního učení zahrnuje tento prvek a zároveň ho shledává signifikantním a nejsilnějším. I v našem případě tedy docházíme ke stejným závěrům a to takovým, které podporují teorii sociálního učení a potvrzují první hypotézu: *H1: Existence delikventních přátel u jedince zvyšuje šanci individuální delikvence.*

Druhým, nejčastěji testovaným prvkem teorie, jsou **definice**. V našem případě se jedná o položku týkající se postoje jedince ke krádeži. Konkrétně za nakolik špatnou považuje respondent drobnou krádež u někoho přibližně v jeho věku. Tato proměnná je v modelu také signifikantní a vedle diferenciální asociace představuje také silný prediktor zahrnutý v modelu. Na základě výsledků vidíme, že když se postoj jedince ke krádeži o jednu kategorii zhorší (bude krádež považovat za méně špatnou), je zde 2,1krát větší šance, že se v posledním roce dopustil krádeže. I tento prvek teorie je podle metaanalýz jedním z nejčastěji testovaných a patří mezi silnější prediktory (Kruis a kol. 2020, Pratt a kol., 2010). Akers a kol. (1979) přejímají ve svém testu teorie sociálního učení pojem definice od Sutherlanda. Jedinec se podle teorie diferenciální asociace stává delikventním v případě, kdy u něj definice podporující delikventní chování převažují nad definicemi nepříznivými pro takové chování (Sutherland a kol., 1992). Skutečnost, že shledání krádeže jako méně špatného chování zvyšuje šanci, že se jedinec krádeže dopustí, je tedy v souladu s druhou hypotézou: *H2: U jedinců, kteří vnímají delikventní chování u někoho přibližně v jejich věku jako méně společensky přijatelné (nebo více „špatné“), je menší šance výskytu delikventního chování.*

Posledním prvkem teorie, který jsme do našeho modelu zahrnuli, je **diferenciální posilování**. Tento koncept jsme měřili pomocí dvou položek. Již dříve jsme zmínili, že se jedná o specifický způsob měření diferenciálního posilování. Za tímto účelem využíváme položky týkající se reakce na delikventní čin, jde nicméně o vlastní negativní pocit (stud), který by v případě odhalení rodiči či nejlepším kamarádem zažíval sám delikvent. Podle teorie očekáváme, že čím více by se jedinec po odhalení (ať už rodiči nebo nejlepším kamarádem) styděl, tím je menší šance, že se dopustí krádeže. Pocit studu by tak představoval potenciální trest, který jedince od delikventního chování odrazuje. Signifikantní se v modelu ukazuje ale pouze položka týkající se nejlepšího kamaráda/kamarádky. Výsledky konkrétně naznačují, že čím méně by se jedinec styděl, kdyby její/jeho nejlepší kamarád/ka zjistil/a, že se dopustil krádeže v obchodě (resp.

pokud pocit studu poklesne na intenzitě), tím je větší šance, že se jedinec krádeže v posledním roce opravdu dopustil ($\exp(B)=1,4$). Pocit studu zde tedy funguje jako odstrašující očekávaná reakce, jak jsme předpokládali.

Co se týče stejné proměnné u rodičů, zdá se, že v modelu nemá vliv – je nesignifikantní. Tyto výsledky jsou v souladu se zjištěním metaanalýzy Pratta a kol. (2010), kteří jednak upozorňovali na skutečnost, že postoj rodičů se ukázal být slabším prediktorem ve vzorku respondentů založeném na sběru dat ve školách. Zároveň efekty proměnných týkající se chování či reakce rodičů vycházely ve vzorkách mladistvých slabé a nesignifikantní. Může se tak zdát, že v tomto období života hrají roli zejména vrstevníci a role rodičů spíše ustupuje do pozadí. Na druhou stranu je potřeba přihlédnout k poměrně vysoké korelaci mezi proměnnými týkajícími se studu (u nejlepšího kamaráda/kamarádky a rodičů), kde Pearsonův korelační koeficient vychází 0,51. Ve výsledku pak veškerý efekt může přebírat proměnná týkající se studu po odhalení nejlepší kamarádkou/kamarádem a u proměnné týkající se rodičů se už proto žádný vztah neprojevuje. Nesignifikance proměnné v modelu může souviset také s rozložením dané proměnné (stud po odhalení rodiči) v souboru, kdy, jak jsme viděli, naprostá většina respondentů uvedla, že by se velmi styděla, kdyby se jejich rodiče dozvěděli, že se dopustili krádeže. V tomto smyslu tedy u většiny respondentů rodiče skrze očekávanou reakci neposilují delikventní chování jedince.

V tomto případě jsou tedy výsledky v souladu s třetí hypotézou, zatímco se čtvrtou nikoliv:

H3: U jedinců, kteří by zažívali pocit studu, kdyby se jejich nejlepší kamarád/ka dozvěděl/a, že byli přistiženi při krádeži v obchodě, je menší šance výskytu delikventního chování.

H4: U jedinců, kteří by zažívali pocit studu, kdyby se jejich rodiče dozvěděli, že byli přistiženi při krádeži v obchodě, je menší šance výskytu delikventního chování.

Jak jsme již zmiňovali v předchozích snahách o testování teorie sociálního učení, Brauer (2009) ve své výzkumné studii měří koncept diferenciálního posilování také nepřímo skrze očekávané reakce rodičů a kamarádů (očekávaný ne/souhlas s krádeží), přičemž do analýzy zapojuje také proměnné, které prokazují rozdíly v účinnosti daného „posilovače“ (rodiče/kamarádi). Stejně jako Brauer (2009), i my do analýzy zkusíme zapojit položku týkající se významnosti „posilovače“. Významnost „posilovače“ můžeme víceméně chápat jako termín „intenzita asociace“ u Sutherlanda, což znamená, že větší vliv budou mít na jedince ty osoby, s nimiž má jedinec významnější nebo bližší vztah. Dotazník nám bohužel umožňuje tento aspekt měřit pouze u rodičů. Za tímto účelem bude využita následující položka: *Cítil/a bych se velmi špatně,*

kdybych zklamal/a své rodiče. Tato proměnná bude v našem modelu představovat „vztah k rodičům“ resp. Brauerem (2009) zmiňovaný význam posilovače (rodičů).

Na základě teorie sociálního učení poté očekáváme, že tento vztah k rodičům, resp. významnost konkrétního „posilovače“, bude působit na vztah mezi očekávanou negativní reakcí (stud po zjištění o krádeži) a prevalencí krádeže. Konkrétně předpokládáme, že ti jedinci, jejichž vztah k rodičům je horší (méně pravděpodobně by se cítili špatně, kdyby zklamali své rodiče) se oproti jedincům s lepším vztahem s rodiči s větší šancí dopustí krádeže přesto, že očekávaný následek krádeže je trest ve formě studu. Jinak řečeno postoj rodičů, resp. pocit studu před nimi nehraje v páchání krádeže protektivní roli, pokud nemá jedinec s rodiči dobrý vztah (necítil/a by se špatně, kdyby je zklamal/a).

Nejprve se krátce podíváme na rozložení a škálu nově přidané proměnné představující vztah k rodičům.

Tabulka 14. Vztah k rodičům (zklamání rodičů)

<i>Cítil/a bych se velmi špatně, kdybych zklamal/a své rodiče.</i>		
	počet	platná %
Vždycky	706	35,6 %
Často	625	31,5 %
Občas	427	21,5 %
Zřídka	170	8,6 %
Nikdy	57	2,9 %
Celkem	1985	100 %
Bez odpovědi	57	
Celkem	2042	100 %

Zdroj ISRD4

Podobně jako u studu, většina respondentů se nachází v první polovině škály, tedy spíše by se cítili špatně, kdyby zklamali své rodiče. Vždycky a často by se při zklamání rodičů cítila špatně cca třetina respondentů, občas poté lehce přes 20 %. Špatný pocit ze zklamání rodičů se objevuje zřídka (9 %) či nikdy (3 %) u menší části české mládeže.

Vzhledem k tomu, že budeme tuto proměnnou představující významnost posilovače (vztah k rodičům) dávat do interakce s proměnnou týkající se působení posilovače – pocit studu při odhalení rodiči, že se jedinec dopustil krádeže, je potřeba zmínit vztah mezi těmito dvěma

proměnnými. Vztah mezi nimi vychází signifikantně, ale nedochází zde k problému vysoké korelace mezi proměnnými (Pearsonův korelační koeficient vychází 0,27).

Nyní přistoupíme ke dvourozměrné analýze, abychom zjistili, jak vypadá vztah mezi proměnnou představující významnost posilovače (vztah k rodičům) a proměnnou závislou, tedy prevalence krádeže za posledních dvanáct měsíců.

Tabulka 15. Prevalence krádeže podle vztahu k rodičům (zklamání rodičů)

		prevalence u respondenta			
		krádež		Celkem	
		Ne	Ano		
Cítil/a bych se velmi špatně, kdybych zklamal/a své rodiče	Vždycky	Počet	607	64	671
		Řádková %	90,5 %	9,5 %	100 %
	Často	Počet	540	62	602
		Řádková %	89,7 %	10,3 %	100 %
	Někdy	Počet	355	49	404
		Řádková %	87,9 %	12,1 %	100 %
	Zřídka	Počet	128	31	159
		Řádková %	80,5 %	19,5 %	100 %
	Nikdy	Počet	49	3	52
		Řádková %	94,2 %	5,8 %	100 %
	Celkem	Počet	1679	209	1888
		Řádková %	100 %	100 %	100 %

Předpoklady chí-kvadrát testu jsou splněny, chí-kvadrát test je statisticky významný na hladině $\alpha < 0,01$; Cramerovo $V = 0,090$

Na základě tabulky č. 15 vidíme, že vztah mezi proměnnými je signifikantní, ačkoliv poněkud slabý (Cramerovo $V = 0,09$). Vztah mezi proměnnými naznačuje, že pokud by se jedinci spíše necítili špatně, kdyby zklamali své rodiče, je u nich větší šance, že v posledním roce něco ukradli. To ovšem neplatí u poslední kategorie „nikdy“, která je ale celkově málo zastoupená. Pokud by se jedinci vždy cítili špatně při zklamání svých rodičů, resp. (v našem kontextu) mají s rodiči dobrý vztah, krádeže se dopouštějí méně (9,5 %).

Tuto proměnnou jsme se rozhodli zahrnout do modelu testující teorii sociálního učení, jelikož předpokládáme, že je vztah proměnné „stud - rodiče“ k prevalenci krádeže různý pro jedince s odlišným vztahem k rodičům, resp. s odlišnou významností daného posilovače. Za tímto účelem bude v druhém modelu využita interakce mezi dvěma zmíněnými nezávisle proměnnými. Interakce mezi proměnnými nám umožní modelovat složitější vztahy mezi nezávislými proměnnými a závislou proměnnou, které bychom jinak nemuseli zachytit. Konkrétně může interakce mezi proměnnými naznačovat, že vliv jedné proměnné na závisle

proměnnou se může měnit v závislosti na hodnotách jiné proměnné, což může v důsledku vést k hlubšímu pochopení zkoumaného jevu, kterým je v našem případě páchaní krádeže českou mládeží.

V našem případě se konkrétně podíváme, zda se vztah proměnné týkající se působení posilovače (pocit studu po odhalení rodiči, že se jedinec dopustil krádeže) k závisle proměnné (krádež za poslední rok) mění v závislosti na hodnotách proměnné představující významnost posilovače (jedinec by se cítil špatně, kdyby zklamal své rodiče). Přidání interakcí do modelu nám tak může zvýšit jeho přesnost a schopnost predikovat závisle proměnnou.

Nyní přistoupíme k interpretaci modelu zahrnující výše zmíněnou interakci. Model s interakcemi vychází na základě chí-kvadrát testu také signifikantní. Hodnota koeficientu Nagalkerke R^2 v tomto případě nepatrně vzrostla, konkrétně vychází 0,32.

Tabulka 16. Logistická regrese – Model teorie sociálního učení s interakcí

		Nezávisle proměnné	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
Kontrolní proměnné		Pohlaví (muž)*	0,031	0,168	0,855	1,031
		Věk	-0,149	0,073	0,040	0,861
Proměnné teorie sociálního učení	DIFERENCIÁLNÍ POSILOVÁNÍ	Stud kamarád/ka	0,319	0,079	<0,001	1,376
		Stud rodiče	0,653	0,197	0,001	1,921
		Zklamání rodičů	0,664	0,162	<0,001	1,943
	DEFINICE	Postoj ke krádeži	0,766	0,125	<0,001	2,152
	DIFERENCIÁLNÍ ASOCIACE	Delikventní kamarádi (ano)*	1,836	0,201	<0,001	6,274
	Interakce	Stud rodiče Zklamání rodičů	-0,284	0,077	<0,001	0,753
		Konstanta	-5,290	1,196	<0,001	0,005

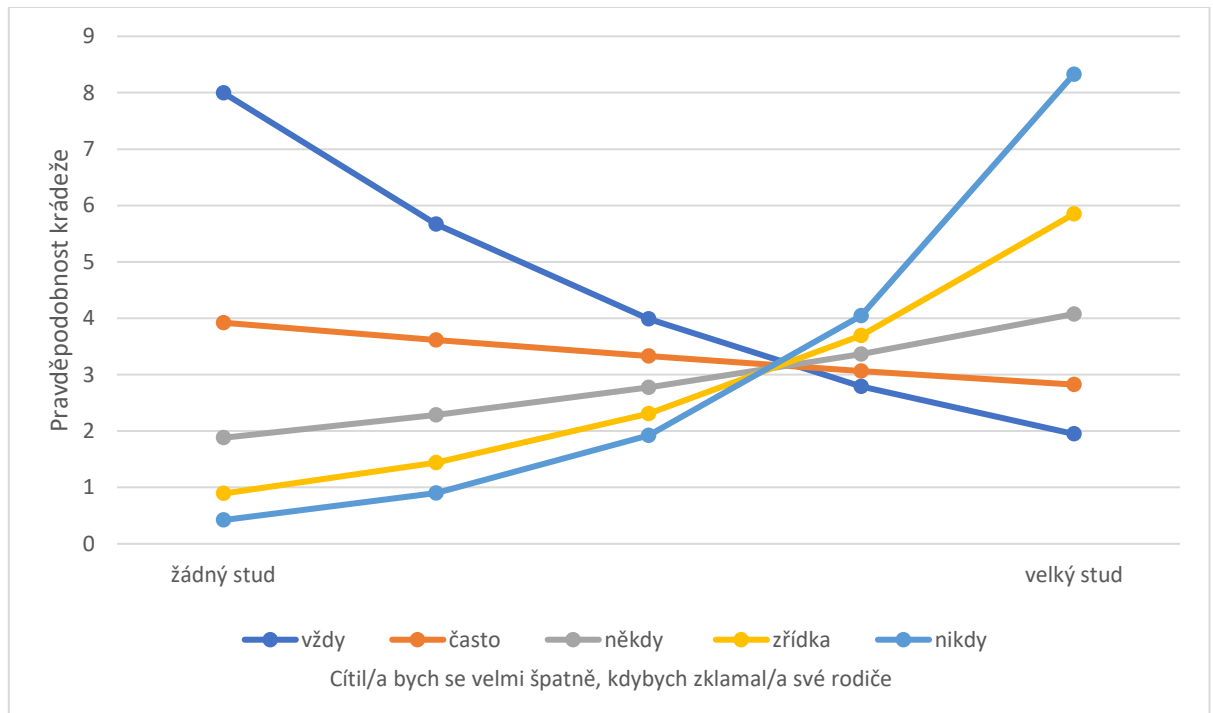
Zdroj: ISRD4

Pozn.: závisle proměnná - krádež za posledních 12 měsíců

*kategorie v dummy kódování s kódem „1“

Interakce mezi proměnnou týkající se působení posilovače (studu po zjištění rodiči o krádeži jedince) a významnosti posilovače, resp. vztahu k rodičům (skutečnosti, zda by se jedinec cítil špatně, kdyby zklamal své rodiče) vychází signifikantně. V následujícím grafu 1 se podíváme, jak interakce mezi proměnnými přesně vypadá.

Graf č.1 Interakce – působení posilovače a významnost posilovače

Zdroj: ISRD4

Graf prezentuje predikovanou pravděpodobnost krádeže pro „typického“ jedince (pro ostatní nezávislé proměnné nastavena mediánová hodnota u spojitéch proměnných a modální u kategorických).

Položky zahrnuté v interakci: *Představ si, že bys byl/a přistižen/a při krádeži v obchodě. Styděl/a by ses, kdyby se to dozvěděli tvoji rodiče. a Cítil/a bych se velmi špatně, kdybych zklamal/a své rodiče.*

Na základě výše vyobrazeného grafu vidíme, že vztah studu po odhalení rodiči k prevalenci krádeže za poslední rok je různý pro jedince s odlišným vztahem k rodičům. Jinými slovy role očekávané (vlastní) negativní reakce se v případě páchaní krádeže jedincem liší podle významnosti daného posilovače. Pokud se například zaměříme na jedince, kteří by se velmi styděli, kdyby jejich rodiče zjistili, že se dopustili krádeže, tedy očekávají „trest“ po spáchání daného činu, vidíme, že pravděpodobnost výskytu krádeže se liší podle jejich vztahu k rodičům (resp. podle významnosti daného posilovače). Konkrétně ti jedinci, u nichž je významnost posilovače vyšší, tedy vztah k rodičům je lepší (cítili by se vždycky nebo často špatně, kdyby zklamali své rodiče), šance, že se dopustí krádeže je nižší oproti těm, jejichž vztah je s rodiči horší (někdy, zřídka či nikdy by se necítili špatně při zklamání svých rodičů). Fakt, že se jedinec před rodiči za krádež stydí tedy není v kontextu krádeže u jedince sám o sobě určující. Vidíme

totiž, že i kdyby se styděl velmi, tak v případě, že nemá s rodiči dobrý vztah, se krádeže s větší šancí dopustí oproti těm, kteří své rodiče nechtějí zklamat (resp. cítili by se při tom špatně).

Stejně tak mezi jedinci, kteří neočekávají negativní (vlastní) reakci, vidíme rozdíly v závislosti na významnosti rodičů jakožto posilovače. Pokud by se jedinci nestyděli, kdyby jejich rodiče zjistili, že se dopustili krádeže, je šance že se dopustili krádeže vyšší v případě, kdy má jedinec s rodiči lepší vztah. Zde by v pozadí interakce mohli stát delikventní rodiče, kteří krádež podporují či minimálně schvalují (proto by se jedinec před nimi nestyděl) a v kombinaci s dobrým vztahem s těmito rodiči (špatným pocitem při zklamání rodičů), by se zvyšovala šance výskytu delikventního chování u jedince. Naopak má-li jedinec rodiče, kteří delikventní chování schvalují, ale jedinec s nimi nemá dobrý vztah, krádeže se dopustí podle grafu 1 s menší pravděpodobností.

Můžeme tedy říci, že i přes to, že se v prvním modelu bez interakce zdáli být rodiči statisticky nevýznamnými „posilovači“, v modelu s interakcí je tomu naopak. Proměnná týkající se očekávané reakce (studu při odhalení rodiči) se každopádně zdá být sama o sobě nedostatečnou. Až v interakci s jinou nezávisle proměnnou, v tomto případě s významností posilovače (vztah k rodičům), odhalujeme signifikantní vztah k prevalenci krádeže, přičemž výsledky modelu podporují a jsou v souladu s námi testovanou teorií sociálního učení.

I v tomto modelu (Tabulka 16) kontrolujeme všechny vztahy pro pohlaví a věk respondenta. Na první pohled je zřejmé, že model s interakcemi přinesl ve výsledcích logistické regrese pár změn. Ačkoliv pohlaví zůstává stále nesignifikantní, věk se v tomto modelu stává signifikantním. Konkrétně pokud se věk respondenta zvýší o 1 rok, jeho šance, že v posledním roce něco ukradl, se sníží o 14 %. Co se týká proměnných týkajících se teorie sociálního učení, tedy definic (postoj ke krádeži), diferenciální asociaci (delikventní kamarádi) a diferenciální posilování (stud – nejlepší kamarád/ka), u nich pozorujeme jen nepatrné změny. Existence alespoň jednoho blízkého delikventního kamaráda, vnímání krádeže jako méně špatné a pocit studu při odhalení nejlepší kamarádkou/kamarádem, že se jedinec dopustil krádeže, je stále podobně silným prediktorem závisle proměnné, tedy prevalence krádeže.

Pomocí vícerozměrné analýzy se nám tedy podařilo otestovat teorii sociálního učení prostřednictvím tří ze čtyř hlavních prvků teorie. Kromě očekávané (vlastní) reakce po zjištění o krádeži jedince rodiči (H4) se nám podařilo potvrdit všechny stanovené hypotézy. Tento prediktor, který nám v prvním modelu nevyšel statisticky signifikantní, se v druhém modelu

stává významným prediktorem prevalence krádeže u české mládeže, nicméně pouze v interakci s další proměnnou, která představuje významnost rodičů jakožto posilovače. Obecně můžeme říci, že výsledky analýz jsou v souladu s námi testovanou teorií sociálního učení.

DISKUZE

V rámci této diplomové práce jsme se zaměřili na testování jedné konkrétní kriminologické teorie, kterou představuje teorie sociálního učení. Tato teorie je známou a poměrně často testovanou teorií v rámci kriminologie, což souvisí i s její velkou empirickou podporou (Kruis a kol., 2020, Pratt a kol., 2010).

My jsme teorii sociálního učení testovali prostřednictvím dvou modelů, přičemž první zahrnoval kontrolní proměnné (věk, pohlaví) a proměnné týkající se teorie sociálního učení. Druhý model poté zahrnoval nově interakci, na základě které jsme zjišťovali, zda vztah mezi působením posilovače (pocit studu po zjištění o krádeži jedince rodiči) a prevalencí krádeže se liší podle významnosti daného posilovače u jedince (jeho vztahu k rodičům).

Na základě prvního modelu teorie sociálního učení, modelu bez interakce, byly potvrzeny pouze tři ze čtyř hypotéz. V tomto modelu se jako signifikantní neprokázala proměnná týkající se očekávané reakce u rodičů, resp. vlastní reakce (stud) po zjištění o krádeži rodiči, a tudíž H4 nebylo možné potvrdit (*H4: U jedinců, kteří by zažívali pocit studu, kdyby se jejich rodiče dozvěděli, že byli přistiženi při krádeži v obchodě, je menší šance výskytu delikventního chování.*). Na tento výsledek mohlo mít vliv jednak rozložení dané proměnné v souboru (převážná většina jedinců by se před rodiči v tomto kontextu styděla), zároveň jak jsme již konstatovali, veškerý efekt na sebe mohla přebrat proměnná týkající se kamarádů jedince, tudíž efekt rodičů se již neprokázal.

Model teorie sociálního učení s interakcí nám přinesl jiné výsledky. Efekt působení posilovače (stud po zjištění o krádeži rodiči) na páchaní krádeže se prokázal, avšak pouze v interakci s významností posilovače (vztahu k rodičům). Příslušná interakce nám umožnila zapojit do analýzy významnost daného posilovače, tedy rodičů. Konkrétně jsme se podívali na to, zda se vztah mezi reakcí u rodičů a krádeží jedince mění v závislosti na tom, jaký má jedinec s rodiči vztah. Tento „vztah s rodiči“ jsme měřili pomocí proměnné sledující, zda by se jedinec cítil velmi špatně, kdyby zklamal své rodiče. Interakce nám v modelu vyšla signifikantní, přičemž průběh interakce naznačoval, že i v případě, kdy jedinec očekává negativní reakci po spáchání krádeže (před rodiči by se velmi styděl), se krádeže s větší pravděpodobností dopustí, pokud má s rodiči špatný vztah, resp. necítil by se špatně, kdyby je zklamal oproti těm, kteří mají s rodiči dobrý vztah a významnost rodičů jakožto posilovače je u nich vyšší. Není to tedy pouze stud před rodiči, který hraje při krádežích české mládeže roli, ale také musíme brát v potaz

vztah k rodičům, který ve finále modifikuje, s jakou pravděpodobností se jedinec krádeže dopustí. Tento výsledek je také v souladu s teorií sociálního učení.

I přes velké množství studií a metaanalýz, které stejně jako tato práce potvrzují platnost a účinnost teorie sociálního učení, se nicméně v rámci jejího testování potýkáme s určitými limity, které je potřeba reflektovat. Zároveň v rámci diskuze nastíníme možné návrhy na zlepšení testování této teorie.

Teorie sociálního učení se skládá ze čtyř základních prvků (definice, diferenciální asociace, diferenciální posilování, imitace), přičemž každý z těchto prvků vyžaduje specifické, často komplikované měření (viz např. Brauer, 2009). Ačkoliv je například původní představa Sutherlanda a kol. (1992), že poměr definic ne/příznivých pro porušování zákona získáme přepočítáním všech předchozích expozic jedince vůči definicím, překonaná, stále má měření tohoto prvku své mezery. Dnes se definice či postoj jedince k trestné činnosti měří zejména v daném čase, resp. v okamžiku výzkumu. Přestože, jak zmiňuje Akers (2009), je poměr definic v čase relativně stabilní, je potřeba myslet na to, že definice bývají aktivovány i místem, okolnostmi nebo typem trestného činu. Z tohoto důvodu se tak definice navzdory své stabilitě v čase mohou v rámci různých situací měnit, a jejich měření tak nemusí být vždy zcela přesné.

Také měření druhého prvku, diferenciální asociace, se neobejde bez určitých rizik. Problematiku kauzální interpretace při měření diferenciální asociace, resp. kontaktu jedince s ne/delikventními kamarády, jsme již zmiňovali v teoretické části práce. Podle Gottfredsona a Hirschiho (1990), autorů obecné teorie kriminality, je příslušná korelace mezi delikventními kamarády a delikvencí jedince způsobena chybným měřením a tendencí lidí vyhledávat společnost sobě podobných jedinců. Jak jsme již uváděli, delikventní kamarádi delikvenci jedince minimálně dále podporují a rozvíjejí, ať už je oni k prvnímu spáchání trestného činu dovedli či nikoliv. Navíc v rámci teorie sociálního učení není klíčový pouze sám kontakt s delikventními jedinci, ale také s tím spojené diferenciální posilování, resp. očekávané reakce daných kamarádů, které se ukázaly být i v našem modelu významným prediktorem. Pro přesnější měření diferenciální asociace v rámci testování teorie sociálního učení by nicméně bylo přínosné do dotazníku zahrnout další proměnné, které měří tento prvek teorie komplexněji. Konkrétně by bylo relevantní zjistit nejen, zda má jedinec delikventní kamarády, ale zaměřit se na to, jaká část z nejbližších kamarádů, se kterými jedinec tráví nejvíce času a zná je nejdéle, je delikventní.

Co se týče měření diferenciálního posilování, to se zdá být v rámci testování teorie sociálního učení největší výzvou. Tento prvek nebývá v rámci studií a výzkumů testující tuto teorii vždy zahrnut a pokud ano, spíše v omezené formě (Brauer, 2009). Málokdy se ve výzkumu objevují proměnné měřící diferenciální posilování přímo, tzn. zažité odměny a tresty. Stejně jako jsme to udělali v rámci naší analýzy, v případě nepřímého měření (tedy skrze očekávané reakce) se podle Brauera (2009) doporučuje zahrnout další, doplňující proměnné, např. týkající se významnosti posilovače. Na základě dotazníku ISRD-4 jsme sice měli možnost jednu proměnnou v tomto kontextu využít, pro kvalitnější výzkum by bylo nicméně vhodné mít takových proměnných více, a to pro všechny zapojené posilovače v modelu. Kromě proměnné týkající se vztahu k danému posilovači (jako jsme zahrnuli v analýze v případě rodičů) by byla relevantní například proměnná týkající se toho, jaký má podle samotného jedince daný posilovač (rodiče, kamarádi,..) vliv na to, co dělá nebo co si myslí. V našem výzkumu jsme zároveň museli prvek diferenciálního posilování měřit poněkud netradičně, a to skrze očekávanou vlastní reakci jedince (stud) po tom, co se jeho okolí dozví, že se dopustil krádeže. Ačkoliv jsme se tím zase o něco vzdálili klasickému způsobu měření tohoto prvku, v rámci modelu testující teorie sociálního učení se osvědčil.

Při měření diferenciálního posilování by bylo také zajímavé se zaměřit na deterenční (odstrašující) efekt např. v kontextu policie. Mohlo by se konkrétně jednat o vnímání efektivity policie, tedy např. jaká je podle jedince šance, že by byl policií dopaden v případě spáchání daného trestného činu. V takovém případě by podle teorie sociálního učení jedinec, který spatřuje velkou šanci na dopadení policií, s menší šancí vykazoval delikventní chování. To, jak jedinci vnímají účinnost policie, zároveň často souvisí s jejich vlastní zkušeností či zkušeností osob v blízkém okolí. Relevantní by proto bylo zapojit do měření diferenciálního posilování i vlastní zkušenost s policií. V rámci našeho dotazníku se položky na toto téma vyskytovaly, konkrétně z dotazníku ISRD-4 víme, zda se jedinec dostal někdy do kontaktu s policií z důvodu spáchání nějakého delikventního činu, na nějž se v dotazníku tážeme, a zda tento kontakt s policií měl nějaké následky, popřípadě jaké (policie to sdělila škole, soud uložil trest,..). Vzhledem k tomu, že jsme se v rámci naší analýzy zaměřovali na to, zda se jedinec dopustil či nedopustil krádeže, tedy závisle proměnná rozlišovala delikventní a nedelikventní jedince, nebylo možné tyto proměnné využít. Zkušenost s policií, případně zažitý trest jako následek, by podle teorie sociálního učení měl představovat odstrašení od páčání trestných činů, tedy se očekává, že taková zkušenost povede ke snížení delikvence. V našem případě by byl ale trend

opačný, jelikož ti jedinci, kteří se do kontaktu dostali či byli následně potrestáni, se logicky dopustili nějakého delikventního chování.

Zajímavý způsob měření diferenciálního posilování by mohlo také být zaměřeno se na psychické či fyziologické reakce organismu při páchání majetkové trestné činnosti. Tento způsob posilování bývá často testován v kontextu užívání návykových látek či alkoholu (např. Akers a kol. 1979, Kruis a kol., 2020). Relevantní by to mohlo nicméně být i v případě krádeže, kdy by proměnné v dotazníku měřily očekávaný „thrill“ neboli vzrušení po spáchání daného trestného činu. Škála by se mohla pohybovat od „žádné vzrušení“ po „velké vzrušení“, přičemž vyšší hodnoty by znamenaly větší očekávanou odměnu po spáchání daného činu.

Posledním prvkem teorie je imitace, která bývá ze všech prvků teorie sociálního učení testována s nejmenší frekvencí (Pratt a kol., 2010). Určitým limitem této práce je také skutečnost, že jsme tento prvek neměřili. Podle Akersa a kol. (1979) hraje totiž roli zejména při nástupu na delikventní kariéru či před prvním spácháním delikventního činu. Na druhou stranu je otázka, jak pomocí self-reportových studií imitaci správně měřit. Akers (2009) navíc sám zmiňuje, že imitační procesy jsou úzce spojeny s těmi asociačními. Nabízí se zde nicméně možnost zahrnout do dotazníku proměnnou týkající se např. významných blízkých, které jedinec pozoroval při páchání daného trestného činu.

Také měření závisle proměnné by v dalším výzkumu mohlo být v kontextu krádeže přesněji operacionalizované. Konkrétně by bylo zajímavé se podívat, zda existují při testování teorie sociálního učení nějaké rozdíly v případě páchání méně a více závažné krádeže. Dále by bylo možné se zaměřit na kyberprostor, a testovat teorii sociálního učení na delikventních činech páchaných v online prostředí.

Na závěr je třeba zmínit také metodologické limity této práce spojené se způsobem získávání využívaných dat. Jistou nevýhodou je samozřejmě skutečnost, že se při měření delikventního chování jedince, ale také ostatních skutečností (např. postoje jedince), spoléháme na vlastní doznání jedince. Brauer (2009) dále zmiňuje, že jedinci, kteří uvádějí vyšší míru delikvence či toleranci k delikventnímu jednání, mají tendenci nadhodnocovat míru delikvence či delikventní postoje ostatních. Spoléhat se tak na pravdivost informací, které jedinec uvádí nejen o sobě, ale také o svých blízkých či okolí, nemusí být vždy reliabilní. Navzdory zmíněným limitům se ale self-reportové studie ukázaly být užitečným zdrojem dat pro testování kriminologických teorií (Thornberry a Krohn, 2000).

ZÁVĚR

Hlavním cílem této práce bylo otestovat kriminologickou teorii sociálního učení na datech získaných v rámci české části studie International Self-Report Delinquency Study 4, na jejíž realizaci a koordinaci v České republice jsem měla možnost se podílet. Vzhledem k možnostem dat jsme se rozhodli netestovat teorii obecně na delikvenci, nýbrž na konkrétním delikventním činu, kterým je krádež. Tento čin se jako jediný v dotazníku vyskytoval ve všech relevantních položkách vztahujících se k teorii sociálního učení.

Vzhledem k tomu, že teorie sociálního učení přímo vychází a rozvíjí teorii diferenciální asociace, teoretická východiska představovaly zejména tyto dvě teorie. Celkem čtyři hypotézy byly poté formulovány na základě Akersovy teorie sociálního učení (Akers a kol., 1979), která zahrnuje čtyři klíčové prvky – diferenciální asociace, definice, diferenciální posilování a imitaci. Do testovaného modelu teorie sociálního učení byly nicméně kvůli možnostem dat ISRD-4 zahrnuty první tři zmíněné prvky.

Výsledky našeho testování přinesly podporu pro teorii sociálního učení. Jak jsme předpokládali, na krádež má u české mládeže podle vybrané kriminologické teorie vliv diferenciální asociace, kterou jsme testovali pomocí existence delikventních kamarádů. Také definice či postoj jedince ke krádeži se podle očekávání ukázal být významným prediktorem krádeže, tedy pokud jedinec považuje krádež za méně špatnou, s větší šancí se jí dopustí. A nakonec i diferenciální posilování, které jsme z důvodu specifik dat ISRD-4 testovali docela netradičně skrze očekávanou vlastní reakci (stud) po zjištění o krádeži jedince rodiči a nejlepší kamarádkou/kamarádem, je v rámci modelu teorie sociálního učení signifikantním prediktorem námi zvoleného delikventního činu. Diferenciální posilování u rodičů se nicméně ukazuje jako významný prediktor krádeže české mládeže pouze v interakci s tzv. významností tohoto posilovače, tedy vztahu jedince k rodičům.

I přes zmíněné limity práce, ať už metodologické či analytické, lze konstatovat, že výsledky na vzorku české mládeže jsou v souladu s teorií sociálního učení. Ačkoliv je teorie velmi komplexní a její přesnější testování včetně kauzálního procesu by vyžadovalo ideálně longitudinální panelová data, námi provedený test teorie na self-reportových datech z ISRD-4 může pro další kriminology či jiné výzkumníky představovat minimálně inspiraci pro zahrnutí nových položek souvisejících s teorií sociálního učení do svých výzkumných nástrojů, zapojení do testování kromě působení posilovačů (reakce rodičů/kamarádů) také jejich významnost a

pokusit se zkoumat přímo kauzální proces teorie sociálního učení nastíněný v této diplomové práci.

Použitá literatura

- Akers, R. L. (1973). *Deviant behavior: A Social Learning Approach*. Wadsworth Pub. Co.
- Akers, R. L. (2009). *Social learning and social structure: a general theory of crime and deviance*. Transaction Publishers.
- Akers, R. L., & Jensen, G. F. (2003). *Social learning theory and the explanation of crime*. Transaction Publishers.
- Akers, R. L., Krohn, M. D., Lanza-Kaduce, L., & Radosevich, M. (1979). Social Learning and Deviant Behavior: A Specific Test of a General Theory. *American Sociological Review*, 44(4), 636. <https://doi.org/10.2307/2094592>
- Akers, R. L. and Matsueda, R. L. (1989). Donald R. Cressey: an intellectual portrait of a criminologist. *Sociological Inquiry*, 59(4), 423-438. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682x.1989.tb00118.x>
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
- Brauer, J. R. (2009). Testing Social Learning Theory Using Reinforcement's Residue: A Multilevel Analysis of Self-Reported Theft and Marijuana Use in the National Youth Survey. *Criminology*, 47(3), 929–970. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2009.00164.x>
- Burgess, R. L., a Akers, R. L. (1966). A Differential Association-Reinforcement Theory of Criminal Behavior. *Social Problems*, 14(2), 128–147. <https://doi.org/10.2307/798612>
- Cressey, D. R. (1960). Epidemiology and Individual Conduct: A Case from Criminology. *Pacific Sociological Review*, 3(2), 47-58. <https://doi.org/10.2307/1388200>
- Fischer, S., Škoda, J. (2009). *Sociální patologie*. Grada.
- Glaser, D. (1956). Criminality theories and behavioral images. *American Journal of Sociology*, 61(5), 433–444. <https://doi.org/10.1086/221802>
- Gottfredson, M. R., a Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. University of California Press.
- Junger-Tas, J., a Marshall, I. (1999). The Self-Report Methodology in Crime Research. *Crime and Justice*, 25, 291-367. <https://doi.org/10.1086/449291>

- Junger-Tas, J., Marshall, I. H., Enzmann, D., Killias, M., Steketee, M., & Gruszczynska, B. (2012). *The Many Faces of Youth Crime: Contrasting Theoretical Perspectives on Juvenile Delinquency across Countries and Cultures*. Springer. doi: 10.1007/978-1-4419-9455-4
- Krohn, M., Thornberry, T., Gibson, C., & Baldwin, J. (2010). The Development and Impact of Self-Report Measures of Crime and Delinquency. *Journal of Quantitative Criminology*, 26(4), 509-525. <https://doi.org/10.1007/s10940-010-9119-1>
- Kruis, N. E., Seo, C., & Kim, B. (2020). Revisiting the Empirical Status of Social Learning Theory on Substance Use: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Substance Use & Misuse*, 55(4), 666–683. <https://doi.org/10.1080/10826084.2019.1696821>
- McGloin, J. M., Sullivan, C. J., Piquero, A. R., & Pratt, T. C. (2007). Local Life Circumstances and Offending Specialization/Versatility: Comparing Opportunity and Propensity Models. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 44(3), 321-346. <https://doi.org.ezproxy.is.cuni.cz/10.1177/0022427807302664>
- Pratt, T.C., Cullen, F.T., Sellers, C.S., Thomas Winfree, L., Madensen, T.D., Daigle, L.E., Fearn, N.E., & Gau, J.M. (2010). The Empirical Status of Social Learning Theory: A Meta-Analysis. *Justice Quarterly*, 27, 765 - 802.
- Schuessler, K. (1973). *Edwin H. Sutherland: On Analyzing Crime*. University of Chicago Press.
- Solakoglu, O., & Yuksek, D. A. (2020). Delinquency Among Turkish Adolescents: Testing Akers' Social Structure and Social Learning Theory. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 64(5), 539-563. <https://doi.org/10.1177/0306624X19897400>
- Sutherland, E. H. (1947). *Principles of criminology* (4th ed.). J. B. Lippincott.
- Sutherland, E. H. (1983). *White Collar Crime: The Uncut Version*. Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300191691>
- Sutherland, E. H., Cressey, D. R., & Luckenbill, D. F. (1992). *Principles of Criminology*. AltaMira Press.
- Sykes, G. M., & Matza, D. (1957). Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664–670. <https://doi.org/10.2307/2089195>

Thornberry, T. P., a Krohn, M. D. (2000). The Self-Report Method for Measuring Delinquency and Crime. *Criminal Justice*, 4, 51.

Válková, H., Kuchta, J., a Hulmáková, J. (2019). *Základy kriminologie a trestní politiky* (3. vydání). C.H. Beck.

Warr, M. (1993). Age, peers, and delinquency. *Criminology*, 31(1), 17-40.
<https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1993.tb01120.x>

Warr, M. (2002). *Companions in crime: the social aspects of criminal conduct*. Cambridge University Press.

Watt, B., Howells, K., & Delfabbro, P. (2004). Juvenile Recidivism: Criminal Propensity, Social Control and Social Learning Theories. *Psychiatry, Psychology and Law*, 11(1), 141–153. <https://doi.org/10.1375/pplt.2004.11.1.141>

Příloha: Použité položky z ISRD-4

1. Ukradl/a jsi někdy něco v obchodě nebo supermarketu?

- Ne
- Ano. Kolikrát za posledních 12 měsíců? Pokud nikdy v posledních 12 měsících, zadej „0“:

2. Jsi...

Prosím zvolte **pouze jednu** z následujících možností:

- Muž
- Žena

3. Kolik je ti let?

Prosím napište svou odpověď zde:

4. Mám blízké přátele, kteří někdy ukradli něco z obchodu nebo supermarketu.

- Ne
- Ano. Kolik blízkých přátel to udělalo?"

5. Za nakolik špatné považuješ následující jednání u někoho přibližně v tvém věku?

	Velmi špatné	Špatné	Trochu špatné	Vůbec ne špatné
Krádež něčeho malého z obchodu, třeba čokoládové tyčinky	☐	☐	☐	☐

6. Představ si, že bys byl/a přistižen/a při krádeži v obchodě. Styděl/a by ses, kdyby...

	Velmi bych se styděl/a	Styděl/a bych se	Trochu bych se styděl/a	Spíš bych se nestyděl/a	Vůbec bych se nestyděl/a
se to dozvěděl tvůj/tvoje nejlepší kamarád/ka	☐	☐	☐	☐	☐
se to dozvěděli tvoji rodiče	☐	☐	☐	☐	☐

7. Jak často pro vás platí následující výroky?

	Vždycky	Často	Někdy	Zřídka	Nikdy
Cítil/a bych se velmi špatně, kdybych zklamal/a své rodiče	☐	☐	☐	☐	☐